

UNIVERSITETI I EVROPËS JUGLINDORE
Fakulteti i Gjuhëve, Kulturave dhe Komunikimit

Studime postdiplomike – Cikli II

Analizë rreth veprave satirike të Gjergj Fishtës

Kandidati:

Arbër Malota

Mentori:

Doc. Dr. Meral Veseli

Qershor, 2021

Dedikim

Për nder të 150-vjetorit të lindjes së Fishtës, punimin ia dedikoj babait tim që prehet në tempullin e lirisë, në lëndinë, atje ku Fishta u këndon heronjve brez pas brezi.

Mirënjohje

Asgjë në jetë nuk arrihet duke besuar vetëm në rastësi, apo edhe duke e ndjekur deri në pafundësi fatin. Njeriu e ndërton fatin e tij në sajë të punës dhe përkushtimit të tij për ta jetësuar një ëndërr, por gjithashtu duke pranuar ndihmën dhe duke u mbështetur te përvoja e paraardhësit të tij. Me këtë rast, shpreh mirënjohje të thellë dhe falenderim për mentoren time, Doc. Dr. Meral Shehabi –Veseli për përkushtimin e saj për të dhënë këshillat dhe udhëzimet e duhura që kjo punë e imja ta ketë seriozitetin maksimal. I jam mirënjohës pedagogëve të Universitetit të Evropës Juglindore për qasjen e tyre pedagogjike e akademike. E falënderoj familjen që është pika e nisjes dhe caku im, forca dhe vullneti im.

PËRMBAJTJA

Abstrakt.....	6
Abstract.....	7
АПСТРАКТ.....	8
Lënda e hulumtimit.....	9
Qëllimet e hulumtimit.....	10
Hipotezat.....	11
Metodologjia e hulumtimit.....	11
Rëndësia e punimit.....	12
Hyrje.....	13
Jeta dhe vepra e Gjergj Fishtës.....	15
I. SATIRIKA DHE STILISTIKA E FISHTËS.....	17
1.1. Satira si mjet stilistik.....	17
1.2. Disa figura stilistike në vargjet satirike të Fishtës.....	19
II. ANZAT E PARNASIT.....	21
2.1. Vepra – kompozicioni dhe objektivi.....	21
2.2. Ligjërimi fishtian dhe perceptimi regjionalist.....	23
2.3. Rreth poemave të Anzave të Parnasit.....	24
2.4. Anzat e Parnasit – mishërimi i autorit.....	27
III. GOMARI E VISKU I BABATASIT.....	28
3.1. Vështrim panormaik.....	28
3.2. Gjendja e rëndë ose tragjikomedia shqiptare.....	30
3.3. Shenjat e qarta të shpërbërjes dhe të rrënimit shpirtëror.....	32
3.4. Përmasa tragjike e zhbërjes kombëtare.....	38
3.5. Rëndësia e kontrastit.....	45

3.6. Rrëfimi satirik i rrafshit të lartë artistik.....	47
3.7. Aktualiteti i veprës edhe sot.....	51
IV. NIKOLEJDA.....	52
V. FISHTA PËRMES MITIT SHTJELLON REALITETIN.....	54
5.1. Fishta: Mitologjia, realiteti dhe veladoni.....	54
5.2. Satira e Fishtës aktuale edhe sot.....	55
5.3. Fishta teoricien e poet.....	57
Vlerësime të të tjerëve për Fishtën.....	60
Përfundim.....	62
Bibliografia.....	64

ABSTRAKT

Fillimi i shekullit XX shënon një kalim nga një letërsi me patos heroik e romantik, në një letërsi me prirje të dukshme kah modernizmi. Në ballë të këtyre zhvillimeve letrare padiskutim qëndron figura më poliedrike e letërsisë shqiptare, Gjergj Fishta. I njohur me epin e tij “Lahuta e Malcis”, si një ep me diskurs patriotik, ai kishte mjeshtëri edhe në një lloj tjetër tematik të letërsisë, në satirë. Studimi i veprave satirike të Fishtës, përbën një akt tejet të nevojshëm për të ndriçuar një anë kapitale që kishte ky poet. I anatemuar për gjysmë shekulli, ai nuk u harrua por doli edhe më i gjallë, kur u shpalos haptas krijimtaria e tij dhe kur u analizuan me kujdes veprat e tij kolosale e tejet origjinale. Të jesh koherent dhe i saktë në satirë, flet qartë për zotërimin tënd të teknikës letrare-artistike. Deri në krijimet e Fishtës nuk ka pasur një satirë të tillë në letrat shqipe, që kanë synuar drejtpërdrejt ta luftonin çdo fenomen shkatrrues për vendin dhe shoqërinë shqiptare. Fishta, ka lënë pas vetes një mori krijimesh, por spikasin ato krijime ku satira, sarkazma e grotesku janë determinate të qëllimeve të komunikimit të tij me lexuesin dhe rrethin shoqëror të asaj kohe, por në perspektive edhe me lexuesin e sotëm. Është e vështirë por është një detyrë fisnike që këto krijime, si “Anzat e Parnasit”, “Gomari i Babatasit” etj., të mos mbesin kurrë në pluhurin e harresës sepse përbëjnë visare të letërsisë moderne shqiptare.

Fjalët çelës: Gjergj Fishta, satira, letërsia moderne shqiptare, sarkazma, visare të letërsisë shqipe.

Abstract

The beginning of the twentieth century marks a crossing from a heroic and romance literature, in a literature with a disposition toward modernism. At the forefront of these literary developments undoubtedly stands the most various figure of Albanian literature, Gjergj Fishta. Familiar with his "Lahuta e Malcis" epic, as a patriotic discourse, he was also a master in another theme of literary, satire. The study of satirical creations by Fishta is a very necessary act to clarify the capital side of this poet. Anathematized for half a century, he was not forgotten, but came out even more vivid, when his creativity got unfolded and carefully analyzed his enormous and original works. To be coherent and accurate in satire, it clearly speaks of the mastery of literary-artistic technique that you own. Until the creations of Fishta, there was no such satire in the Albanian letters, which aimed directly at fighting any devastating phenomenon for Albanian country and society. Fishta has left behind a number of creations, the distinguished creations are those where satire, sarcasm and grotesque are decisive for the purpose of his communication with the reader and the social circles of that time, but in perspective also with today's reader.

Key words: Gjergj Fishta, satire, Albanian literature, sarcasm, grotesque, Albanian society.

АПСТРАКТ

Почетокот на XX означува премин на книжевноста о хероиски патос на книжевност со видлив тренд врз модернизмот. Во чело на овие книжевни развоии без сомневање е полиедричната фигура на албанската книжевност, Ѓерѓ фишта. Познат со својот еп “Lahuta e Malcis”, како еп со патриотски дискурс, но и со голема способност за еден друг тематски вид, сатирата. Студирањето на делата на Ѓерѓ Фишта, е многу важен сегмент со кој ќе се осветли еден дел од талентот што го поседуваше овој автор. Анатемиран за половина век, тој не се заостави туку излезе по жив кога мс се откри отворено неговото творештво и кога се анализираа неговите оригинални и колосални дела. Та бидеш кохерентен и точен во сатира , зборува многу за твојата техничка и артистичко книжевна способност. До творштвото на Фишта не сме имале таква сатира во албаската книжевност, која се стреми за директа борба за секој уништувачки феномен за државата и албанското општеството. Фишта оставил зад себе голем број на уметнички дела, но се истакнуваат тие дела каде сатирата, и гротекното се детерминанти на неговата комуникација со читателот и со општествениот круг на тоа време, но во перспектива со денешниот читател. Тешко е но и благородна работа, за делата како Anzat e Parnasit”, “Gomari i Vabatasit” идр. Да не останаат никогаш во забрав затоа што пртеставуваат богатства на албанската модерна книжевност. Клучни зборови: Ѓерѓ Фишта, Сатира, модерна книжевност, сарказам, богатство на албанската книжевност.

Lënda e hulumtimit

Ky punim ka për qëllim që të analizojë teorikisht, veprat kolosale satirike të Fishtës, aty ku mund të themi se ka spikatir më së shumti mjeshtëria e tij krijuese.

Fishta njihej për epin e tij, me diskurs heroik “Lahuta e Malcis”, mirëpo, mund të pohojmë se veprat satirike të tij, me theks të veçantë “Anzat e parnasit” e “Gomari i Babatasit”, ngërthejnë në vete vlera të mirëfillta letrare-artistike si dhe një stilistikë dhe estetikë që Fishtë e ngritë në piadestalin më të lartë të shkrimtarëve shqiptarë të të gjitha kohërave. Lënda e këtij punimi do të jenë veprat satirike të cilat autori i ka shkruar kur e ka arritur pjekurinë krijuese e intelektuale.

Qëllimet e hulumtimit

Qëllimi i këtij punimi është përmes një analize të satirikës së Fishtës, ta krijojmë një vlerësim të këtij opusi origjinal që ndritë letrat tona shqipe. Objekt studimi kam marrë tri vepra satirike: “Anzat e Parnasit”, “Gomari e Visku i Babatasit”, “Nikoledja”, si edhe krijime tjera të shkurtra të llojit të poemthave hero-komike. Përmes këtij punimi synojmë ta paraqesim pjesën më reale të shpirtit poetik të Fishtës, aty ku vlerësohet që i ka pushuar shpirti, aty ku ai kishte dëshirë e zotësi. Jam referuar tek një vepër e kompletuar e satirës së Fishtë, ku përfshihen këto vepra; Gjergj Fishta – *Satirika*, Rilindja, Prishtinë, 1997.

Hipotezat

Hipoteza kryesore: Vlera letrare e satirikës së Fishtës.

Hipotezë speciale: Analizë rreth elementeve të traditës, mitit dhe realitetit.

Qëllimi specifik: Fishta si interpret i shpirtit shqiptar apo një Kasandër që parashikon pseudoformën e shoqërisë shqiptare, për t'u bërë pjesë e kulturës perëndimore!

Metodologjia e hulumtimit

Metodologjia e ndjekur gjatë këtij punimi është një metodologji analizuese, deskriptive dhe hulumtuese. Jemi përqendruar tek analiza e këtyre veprave veç e veç, pa harruar t'i përshkruajmë pjesët më të rëndësishme, që qëndrojnë në themel të kësaj krijimtarië.

Rëndësia e punimit

Gjergj Fishta është një nga figurat kryesore të letërsisë shqiptare, i cili me një pasion e përsosshmëri artistike, na la shumë krijime që ndriçojnë letërsinë shqiptare por edhe të mahnisin me tekniken tejet të madhe të mënyrës së krijimit të tyre. Lexuesit në përgjithësi e njohin për tonin e lartë patriotik e heroik në poezitë e tij e sidomos në veprën monumentale “Lahuta e Malicis”, por diçka më pak e njohin anën tjetër të mjeshtërsisë së tij, atë të satirës.

Në këtë punim do të mundohemi ta analizojmë, sa më konkretisht, krijimtarinë satirike të Fishtës, duke u munduar ta ruajmë objektivitetin dhe natyrën kërkimore që të kemi një pasqyrim më të saktë rreth natyrës së këtyre krijimeve, brendisë së tyre por edhe të ekzistencës së tyre në kontekstin e kohës kur janë shkruar e botuar. Këto krijime përmbajnë një anë të fortë të gjenialitetit të poetit tonë, ku secili varg krijon një melodi, përcjellë një mesazh por edhe godet si një rrufe mbi ndërgjegjjen shqiptare. Prandaj këtu konsideroj se ekziston rëndësia e këtij punimi: të studiohen veprat më monumentale të Fishtës, të cilat janë edhe mishërim i karakterit të tij.

Hyrje

Gjergj Fishta është një nga figurat kryesore të letërsisë shqiptare, i cili me një pasion e përsosshmëri artistike, na la shumë krijime që ndriçojnë letërsinë shqiptare por edhe të mahnisin me tekniken tejet të madhe të mënyrës së krijimit të tyre. Lexuesit në përgjithësi e njohin për tonin e lartë patriotik e heroik në poezitë e tij e sidomos në veprën monumentale “Lahuta e Malcis”, por diçka më pak e njohin anën tjetër të mjeshtërsisë së tij, atë të satirës.

Satira nuk përbën thjesht një figurë stilistike apo ndonjë qasje të shkruarit, por më shumë në rastin konkret, te Fishta, ajo paraqet një stil, qasje dhe mendësi letrare e intelektuale. Kjo mund të bazohet në faktin se të qenit satirik e diku edhe sarkastik nuk përbën një gjë të lehtë për ta realizuar si të rafinuar e të përpunuar intelektualisht. Satira kërkon njohje të thellë të një situatë, një mendësie apo një shoqërie, për ta kapur thelbin ku duhet të vije në shprehje ajo satirë.

Asnjëra nga këto nuk i ka munguar viganit të letërsisë sonë, Fishtës. Shpirti i tij humoristik (sipas dëshmive të bashkëkohanikëve), e ka lehtësuar qasjen e tij në satirë. Veprat satirike të tij i japin aurën krijimtarisë letrare shqiptare sepse janë unike dhe të përsorura në tipin e tyre. Krijimet e tilla të Fishtës, duken si ana tjetër e medaljes së “Lahutës së Malcis”, sepse diskursi është komplet i ndryshëm por edhe qasja letrare. Te kjo e fundit, që shumëkush e quan “Iliada shqiptare”, paraqitja e fakteve historike, krijimeve të fikcionit, përshkrimit të botës shqiptare, natyrës së bukur e të egër, është e ndërtuar e gjitha mbi një patos heroik që më shumë anon kah rrymat dhe periudhat romantike. Vepra si “Lahuta e Malcis” janë ushqimi shpirtëror i shqiptarëve, janë derdhja e tërë energjisë së autorit për ta lënë një ep të tillë unikal dhe në përgjithësi një vepër monumentale që i identifikon shqiptarët me po ato tipare që i njeh historia: luftëtarë, bujarë dhe të pakompromisë në luftën për liri.

Në anën tjetër, veprat satirike si “Anzat e Parnasit”, “Gomari e Visku i Babatasit”, “Nikolejda”, janë ravijëzime të një situatë reale që ngjante në shoqërinë shqiptare rreth fundit të sundimit otoman dhe më së shumti pas shpalljes së pavarësisë. Më së shumti, kjo satirë e godet shtresën e pasur që potencialisht duhet të kishte qenë shtresa intelektuale e vendit, e cila duke e pasur mundësinë e shkollimi e avancimit, duhet ta kishte krijuar vërtet rrethin kulturor-intelektual që do ta mëkëmbëte Shqipërinë e brishtë dhe të dërrmuar nga lufta dhe sundimi pesëshekullor. Goditje tjetër, ndonëse më të butë, merr edhe shtresa e rëndomtë shqiptare, e cila paraqitet si e përgjumur dhe e mykur në injorancën dhe mjerimin e përgjithshëm: paraktik e shpirtëror. Një shoqëri që është edhe refuzuese por edhe indiferente

ndaj përçapjeve për t'u drejtuar kah kultura perëndimore dhe arsimimi. E gjithë kjo situatë merr trajtë komike në përshkrimin fishtian, merr trajtën deri-diku të tragjiko-komikes, ku njeriu qesh kur nuk mund të qajë.

Përveç Fishtës, edhe autorë të tjerë, bashkëkohës të tij, kanë qenë satirikë e sarkastikë me shoqërinë shqiptare, si Konica, Noli, Harapi etj., që kanë konsideruar se mund t'i kontribuojnë këndelljes shqiptare, shpirtit shqiptar por edhe pasurimit të letërsisë sonë me gjini e nëngjini letrare, dhe tërë kjo përmes satirës. Satirë të mirëfilltë bën vetëm një intelektual i mirëfilltë siç ishte Fishta dhe disa nga bashkëkohësit e tij.

Së këndejmi, është me interes të veçantë që të analizohen veprat satirike të Fishtës, për t'u nxjerrë në pah jo vetëm mjeshtëria e tij (pasuria letrare e stilistike), por mbi të gjitha përdorimi i kësaj mjeshtërie nga autori në një kontekst shoqëror, ku poezia dhe shoqëria do të jenë një binom i pandashëm gjatë gjithë kësaj krijimtarië. Gjatë këtij punimi diplome, do të përpiqemi që ta arrijmë këtë objektiv duke ruajtur qasjen studimore por edhe objektivitetin në përgjithësi.

Jeta dhe vepra e Gjergj Fishtës

U lind më 23 tetor të vitit 1871 në fshatin Fishtë të Zadrimës, në rrethin e Lezhës. Edukimin e filloi në shkollat françeskane të Troshanit dhe Shkodrës, ku u ndikua në formim nga talenti i Leonardo de Martinos, duke u mbrauatur me dashuri për atdheun, letërsinë dhe gjuhën amtare. Në moshën pesëmbëdhjetë vjeçare u dërgua në Bosnje për të vazhduar studimet në teologji e filozofi, që ishin kusht për t'u shuguruar prift në misionin françeskan, ku do ta arrinte këtë më 1894.

Pasi u kthye në Shqipëri, u emërua mësues në Kolegjin Françeskan të Troshanit pastaj prift në famullinë e Gomsiqes. Më 1899 ai sëbashku me Preng Doçin (1846-1917), Don Ndoc Nikajn (1864-1951) dhe Pashko Bardhin (1870-1948), themeluan shoqërinë letrare *Bashkimi* të Shkodrës e cila krijoi kushte dhe thelloi përpjekjet për zgjidhjen e çështjes së alfabetit shqip. “Më 1902 u emërua drejtor në shkollën françeskane në qarkun e Shkodrës, ku përmendet sidomos se zëvendësoi gjuhën italiane me shqipen për herë të oarë në këtë shkollë. Kjo masë ndikoi për t'i dhënë fund mbisundimit kulturor italian në katolikët e veriut të Shqipërisë dhe u ushqe u rinjve shqiptarë që studionin në këto shkolla, një ndjenjë identiteti kombëtar”. (Elsie, 1997, f. 284).

Në Kongresin e Manastirit, të mbajtur më 14-22 nëntor të vitit 1908, ai mori pjesë ku përfaqësonte shoqërinë *Bashkimi*, ku luajti rol kryesor në arritjen e marrëveshjes kur sikundër flasin faktet historike, u përcaktuan dy alfabete, ai i shoqërisë së Stambollit të Sami Frashërit dhe një i përafërt me atë të *Bashkimit*.

Fishta ishte vënë në tërësi në hapjen e horizonteve të dijes. Ai themeloi pos tjerash edhe revistën “Hylli i dritës”, e cila iu kushtua politikës, letërsisë, folklorit dhe historisë.

Më 1916 ai u zgjodh udhëheqës i *Komisisë letrare*, që krijonte parakushte për krijimin e një drejtshkrimi që do të ndihmonte në përparimin e gjuhës, por edhe të publicistikës dhe prodhimit të veprave të ndryshme letrare shqipe.

Meriton të theksohet se Fishta, përveç si poet, prijës fetar, letrar, ishte figurë shumëdimensionale, ku spikat edhe aftësia e tij të merrej aktivisht me politikë. Më 1919 zgjodh përfaqësues i Shqipërisë në *Konferencën e Parisit*, në cilësinë e sekretarit të përgjithshëm të delegacionit shqiptar.

Fishta vdiq më 30 dhjetor 1940, në Shkodër, ku u varros me nderimet më të larta që i takojnë një lideri shpirtëror dhe një personaliteti të devodshëm të kombit shqiptar.

Në fushën e letërsisë, ku ai shkriu tërë qenien e tij, na la shumë vepra pothuaj të të gjitha zhanreve letrare. *Lahuta e Malcis* (1937), ndonëse u shkrua e u rishkrua shumë kohë para se të botohej, është kryevepra e tij. Një vepër epiko-lirike, që ngërthen në vete historinë e popullit shqiptar të periudhës rreth viteve 1858 e deri në shpalljen e pavarësisë më 1912. Pastaj ai la edhe vepra tjera, jo më pak të rëndësishme, të zhanrit lirik, satirike dramatik si *Vallja e Parrizit*, *Mrizi i zanave*, *Anzat e Parnasit*, *Gomari e Visku i Babatasit*, *Juda Makabe*, *Nikoledja*, *Pika voesë* etj.

Fishta u mor edhe me shkrimin e veprave për teatër, të përshtatura me klasikët e huaj si: *I ligu për mend* (1931) komendi me tri akte e Molierit, apo *Ifigjenia n'Aulli* (1931) nga Euripidi etj.

Me pak fjalë, Fishta mbetet në historinë e letërsisë shqiptare, por edhe në historinë e kombit shqiptar, si një nga figurat më të ndrituar dhe të përparuara të kohës. Ai duke u mishëruar gjithmonë me popullin e gjuhën e tij, iu nënshtua dëshirës për të sakrifikuar gjithçka nga vetja, që populli të gëzonte dritën e përparimit, të kishte një jetë më të mirë, një gjuhë të shkruar, një letërsi të zhvilluar e të moderuar por mbi të gjitha, të kishte gjithmonë ndjenjen e të jetuarit në mishërim me identitetin kombëtar. Ai për sa kohë jetoi ishte interpret i shpirtit shqiptar.

I. Satirtira dhe stilistika e Fishtës

1.1. Satira si mjet stilistik

Po t'i referohemi teorisë së letërsisë, në veçanti stilit e stilistikës, satirën do ta përshkruanim si trop (retorika e vjetër) apo figurë e fjalëve. Satira bën pjesë pikërisht në trope. Me pak fjalë, satira (lat. Satira – e ndryshme, përzjerje) – në kuptimin e ngushtë quhet vjersha me karakter demaskues. *Format e para të saj janë epigramet dhe epitafet, por e hasim në lirikë, epikë dhe dramatikë.* (Solar, 1978, f. 90). *Me fjalën satirë nuk duhet kuptuar të zbardhuarit e dhëmbëve pa tëga ana e mendjemprehtëve që janë në qejf, por gjëmimi i urrejtjes, stuhia e shpirtit të fyer nga turpi i shoqërisë. Në përshkrimin satirik, shkrimtari, përshkruan me vërtetësi anët negative të jetës, shpesh në mënyrë të theksuar, të zmadhuar nga pikëpamja komike, disa herë në mënyrë groteske (shih), e kjo e bën të dal më me qartësi absurditeti i tyre ndaj qëllimit të lartë të jetës së njeriut, mospranimi i tyre në jetë. Kështu figurat satirike gjallin urrejtje dhe neveri për ato fenomene të jetës që, sipas pikëpamjeve të shkrimtarit, janë negative; këto figura të ftojnë në luftë kundër këtyre anëve negative* (Zheji & Xhafka, 2001, f. 186).

Përmes kësaj forme autori arrin që ta shpërfaqë emocionin, ndjenjen por edhe qëllimin e tij në formë artistike, duke e përqeshur një dukuri negative por edhe ndonjë dukuri që për kohën mund të duket paradoksale por që mund të ketë zënë rrënjë në shoqërinë e kohës. Gjithmonë, satira e mirëfilltë, ka për qëllim që të përcjellë mesazhin e duhur për të krijuar një reagim kundër së keqës, ose kundër çdo force antagoniste ndaj të mirës. Në satirë, përqeshet një fenomen i caktuar, por qëllimi nuk është degradimi i një shoqërie por i ngritjes së saj, duke u këndellur. Satira është mjet i vështirë për t'u përdorur në letërsi sepse kërkon takt dhe dorë mjeshtri.

Satira kanë shkruar shkrimtarë të njohur botëror si: Fransua Rable (shek. XVI), pastaj Bajroni, Moliери, Pushkini. Gogoli, Dante Aligieri, Servantes, etj., por edhe në letërsinë tonë si Konica, Çajupi, Ali Asllani por me theks të veçantë, Gjergj Fishta.

Autori ynë, që është edhe subjekti i këtij punimi, e ka dëshmuar katërciprisht se ka qenë babai i satirës në letërsinë shqipe. Me një klas të lartë të intelektualit dhe artistit, ai na jep: një format të ri të krijimeve, një botë të re të percepcioneve të fenomeneve dhe gjetjes së zgjidhjeve, një mendësi të re të pranimit të vlerave universale dhe kanalizimin e tyre në çdo

pore të jetës. Përmes saj, ai ka shpjeguar botën shqiptare, fatin e shqiptarit, historinë dhe mendësinë por mbi të gjitha edhe letargjinë shqiptare që nuk po zhdukej njëherë e mirë. Kritika shqiptare, sidomos ajo e kohës së regjimit komunist, e ka anatemuar krijimtarinë e tij për arsyen thelbësore se nuk kanë dashur që të asocojë asgjë me realitetin që vret, kundrejt një bote që ironikisht po ai regjim po e quante “botë e re”. Mjeti stilistik në satirën e Fishtës ishte thumbimi, përqeshja dhe emërtimi i personazheve fiktive e konkrete, i dukurive fiktive e konkrete me terme pëqeshëse buzë sarkazmës. Prandaj edhe jorralëherë është keqkuptuar dhe janë transofmuar vargje e tij duke e lënë në pluhurin e harresës për mbi pesëdhjetë vjet.

Jo vetëm regjimi, por edhe ndonjë kritikë letrar, e ka trajtuar pak për të mos thënë aspak Fishtën, në rastin më të mirë. Përndryshe, Fishta mbeti i anatemuar pothuajse gjysmë shekulli. Fishta, përmes satirës, arriti që ta ndryshojë qasjen letrare. Mund të themi edhe se ai arriti ta ndryshonte epikën, që ishte identifikimi i tij para lexuesit dhe qarqeve letrare e shkencore të kohës. *Vetë mënyra jonë e të perceptuarit të satirës tashmë është e modifikuar: ne e njohim rastin e atit të epikës, Homerit, icili përmes satirës ia doli ta kthente kokëposhtë epikën.* (Fishta, Satirika, 1997, f. 25).

Siç u tha edhe më lartë, satira ka për qëllim të provokojë reagime që do të krijojnë progres. Megjithatë, satira e Fishtës, sipas studiuesit dhe krijuesit shqiptar, Stefan Çapalikut, ka edhe efekt emancipues. Ai në një pashënie, të titulluar “Fishta satirik” thotë: *Vepra satirike e Fishtës, si dhe gjithë vepra tjetër e tij, përgjithësisht ka luajtur rol të madh emancipues për popullin shqiptar. Me veprën e tij, Fishta ka realizuar atë çfarë nuk mund të realizonte me pjesën tjetër të veprës, ose thënë më ndryshe, me veprën tjetër letrare ai ka realizuar atë që nuk mund të realizonte me veprën e tij në satirë.* (Fishta, Vepra 7, 2012, f. 415). Sikur për ta përforcuar këtë mendim, e marrim parasysht mendimin e studiuesit tjetër, Aurel Plasarit, i cili përmes një analize që e quan “Moderniteti i një satire klasike”, që është parathënie në veprën e Fishtës, të botuar më 1997, ku thotë: *Në satirë, Fishta, ia ka vënë vetës qëllim të paraqesë atë dukuri e cila nuk mund të paraqitet ndryshe pos ashtu siç është: si deformim, standardizim, madje tjetërsim i personalitetit njerëzor. Bëhet fjalë për një shoqëri sui generis, në të cilën sociabiliteti as kuptohet e as pranohet.* (Fishta, Satirika, 1997, f. 20). Kur ia shton këtë edhe situatës reale të asaj kohe, kur një shoqërie i bllokohet elementi psikologjik i arsytimit të rrjedhave jetësore nga klane, sarafë e klika të tjera, Fishta merr dimensionin e një kritikues të shëndosh dhe të rreptë: ai godet plagën që kullon gjak. Kjo qasje satirike ndaj këtyre dukurive ia rikthen prapë primatin e kujdestarit të shpirtit shqiptar.

1.2. Disa figura stilistike në vargjet satirike të Fishtës

Po ndalemi shkurtimisht edhe në disa karakteristika të stilistikës që përdori Fishta në veprat e tij, që i analizuam më sipër.

Fillimisht, po ritheksojmë se poeti, përveç gjenialitetit të lindur për të thurur vargje të rimuara e të lidhura bukur sipas metrikës, ai kishte njohuri të thella në stilistikë, ku përmes figurash të kuptimit, vargut apo diksionit, ai krijon një harmoni në poemat e poezitë e tij. Është korrekt me përdorimin e tyre, duke e shmangur monotoninë gjatë leximit dhe duke krijuar shpeshhere edhe dykuptimësi virtuale por që në esencë dërgojnë tek një kuptim i vetëm por i ardhur në trajtë tjetër, i shmangur nga norma.

Poeti ynë është mjeshër i satirës, ironisë, alegorisë, metaforës, por mbi të gjitha në këtë zhanër që po analizojmë disi spikatë epiteti. Ai ka përdorur pothuajse çdo figurë të mundshme që është përshtatur ose ka zëvendësuar ndonjë kuptim denotativ.

“Ju rrugaça e sallahana

Vagabonda e shakllbana

Rriqan t’ndyet, mikrrobë t’kqinjë”

(Metamorfoza, Gomari i Babtasi)

Këtu i jepen epitetet nga më të qijat e mundshme, individit që udhëheqte me pushtetin.

Përderisa satira është e lidhur me ironinë, edhe kjo figurë është përdorur mjaft:

“Ran Shqyptarët atëherë n’kuvend

E tue folun rend-e-rend

(shka ndër ne nuk mbahet mend)

E pleqnuen se për këtë vend

Duhen shkarpa e jo mend”

(Nakdomonicpedija, Anzat e Parnasit)

Metafora si kryefigura stilistike, përdoret shumë, sepse Fishta donte të krijonte art, e jo thjesht lidhje vargjesh e ligjerim. Metafora duke qenë e tillë mund të themi se kërkon

mjeshtëri e njohje të thellë të artit të fjalës për ta përdorur në një kontekst të caktuar. Fishta e përdor metaforen për ta përforcuar satirën e tij, normalisht duke gjetur prototipin adekuat të fjalëve, rrethanave dhe kontekstit kohor.

“Se me shkrime e sterhollime,

Nuk mushim mendjen kuj

Veç kot qesim petlla n’uje”

(Nakdomonicipedija, Anzat e Parnasit)

Alegoria duke qenë figurë e rëndësishme e stilistikës e kërkon një autor që e njeh ligjërimin e tërthortë e përplot shëmëlltyra që ta krijojë një tablo të qartë nga jeta e përditshme, qoftë edhe duke mos aluduar direkt në atë temë. Kjo figurë është e pranishme në shumë vargje, por po theksojmë disa vargje të monologut të Babatasit:

“Xhepin plot e barkun kodër

S’ka si u vë ma mirë kjo lodër”,

ku shprehet gjendja komoditetit të pushtetarëve në kurriz të popullit dhe mundit të tyre, ose edhe:

M’kurriz t’and po e sjellin patën

Edhe m’mjaltë po e mbajnë sopatën”

Ka edhe shumë figura stilistike në oqenanin e pafund të krijimtarisë së Fishtës, i cili e pasuroi letërsinë tonë si në formë, përmbajtje, në prurjen e formave të reja krijimi por edhe në estetikë e stilistikë. Stilistika e tij e kompletton si poet, duke e lartësuar veprën e tij në pothuasje të gjitha rrafshet e saj.

II. Anzat e Parnasit

2.1. Vepra – kompozicioni dhe objektivi

At Gjergj Fishta, sipas gjithë studimeve të kryera mbi figurën e tij, ka qenë satirik qysh në ngjizjen e tij letrare. Por po të mos qënronin të gjalla ndjenjat kombëtare që autori ynë i ka kultivuar gjithmonë, do të ishte një krijimtari e vetme dhe unike satirike. Por, duke marrë shkas nga personaliteti i tij patriotik, ai na la epin që për shumë kë ka qenë i barasvlefshëm me *Iliaden* e Homerit, *Lahutën e Malcis*. Kjo vepër siç dihet ka një odisejadë botimesh, duke u shtrirë nga periudha romantike e deri te periudha moderne, sepse autori konsideroi që Shqipëria edhe përkundër pavarësisë, nuk e fitoi lirinë e plotë dhe do të duhej që t'i kontribohej shpirtit shqiptar për ta mbajtur aktiv në luftën për liri e përparim.

Lahuta, do të jetë përgjithmonë vepra monumentale e Fishtës, e vlerësuar nga kritikë por edhe lexues të thjeshtë me notat më të larta, për vlerën atristike, estetike e përmabjtësore. Kjo do të jetë pasaporta e autorit. Do të jetë mjete me të cilin ai identifikohet nga të gjitha shtresat e shoqërisë. *Megjithatë në vështrimin e tipit të shkrimit, Fishta mbeti përgjithnjë ndërmjet tipit të shkrimit himnizues e të shkrimit kritik, kurse në vështrimin e strikturave, të formave, të gjinive letrare, ai është shkrimtari më i ndërligshëm i kohës.* (Hamiti, 2002, f. 96).

Nga epika, me patos heroik e deri te satira thumbuese, Fishta krijon një bosht etik, ku silllet shqiptari i shekullit XX, i shekullit të lirisë dhe mëvetësisë, ku aty projektohen synimet përfundimtare të autorit: të paraqitet me saktësi pseudoforma e kalimit të një rendi shoqëror nga ai oriental në atë oksidental. Këtu ka goditu pena e autorit, pa mëshirë dhe me këmbëngulje.

Të rikthehemi te satira. Meqë më lartë cekëm se autori ka qenë satirik gjithmonë, pra ai ka mbruajtur në shtresat e tij të ndërgjegjes, dëshirë të flaktë që satira të jetë diskursi i tij në krijimtarinë e tij letrare. Nga veprat e tij satirike, bien në sy këto vepra: *Anzat e Parnasit, Gomari e Visku i Babatasi e Nikolejda*. Këto janë edhe objek i këtij punimi.

Anzat e Parnasit është vepra më interesante në satirën e tij. Kjo për faktin se ajo ka një shtrirje të tërthortë në hapësirë dhe kohë dhe përbëhet prej poemave hero-komik që ndonëse nuk kanë lidhje me njëra-tjetrën (gjë që ekziston te *Gomari i Babatasit*), qëndrojnë në haromi të plotë në diskursin satirik dhe në jehonën e mesazhit që përcjellin.

Vepra në fjalë, mund të themi se shënon një hyrje në letërsinë e mirëfilltë moderne. Kjo për arsye e vetme: të stilit të përsosur artistik dhe përafrimit me letërsinë e mirëfilltë botërore të kohës kur shkroi poeti. Vepra është botuar për herë të parë më 1907 në Sarajevë por është kompletuar dhe ribotuar disa herë (1927, 1928, 1940, 1990).

Në rrafshin kompozicional është e ndarë në poema, pemtha të llojit heroiko-komik dhe në drama satirike, ku përmes dialogjesh ndërtohet subjekti i tyre. Këto ndarje nuk kanë lidhshmëri me njëra-tjetrën në kuptimin e vazhdimësisë së ngjarjeve, por kanë unitet brenda tyre në tipin e subjektit që trajtojnë. Titulli është një zgjidhje mëse origjinale: anzat, që janë insekte thumbuese dhe Parnasi që në mitologji është mali i shenjë i zanave. Jemi koshient që Fishta ka qenë i lidhur shpirtërisht me mitologjinë shqiptare por ka qenë edhe njohë i thellë i mitologjisë greke e romake dhe shpeshherë në veprat e tij ai ka paralelizuar mes mitologjish. Së këndejmi e kemi Parnasin si paralele Olimpin. Anzat dëshmojnë për qëllimin e autorit, thumbimin e shoqërisë shqiptare e me theks të veçantë të “elitës intelektualë” që kishte marrë përsipër mëkëmbjen shtetit të brishtë shqiptar.

Qysh nën titull, ai na vë një shprehje të Bajronit: *Qeshem me punët e njerëzvet, veç pse s'muj me kja*. Nga këtu ne mund të kuptojmë se autori kja pasur njohje të thellë të letërsisë botërore, romantizmit evropian, klasikëve, por edhe të stilit letrar. Ndërsa sa i takon përmbajtjes së shprehjes së Bajronit, mund të krijojmë një pasyrë mbi shkaqet që ë kanë nxitur Fishtën që t'i futet satirës. *Po ashtu, ne e dimë se ekziston një “gaz” që nuk shoqërohet domosdosshmërisht me “gazmendin”, se të qeshur nuk do të thotë gjithmonë “gjendje e mirë shpirtërore” dhe, sidomos, se ai që gjen gjithnjë e gjithkund elementin qesharak mund të jetë më i zhgënjyer e më i bjerrë shpresash se një shkrimtar tragjik*. (Plasari, 1996, f. 163). Janë rreth 16 poema, ndër to mund të theksojmë: *Nakdomonicipedija, Metamorphosis, Momi, Palokë Cuca, Nevoja e mësimi, Koha e arit në Shqypni, Jus Gentium* etj. Secila nga poemat e ka specifikën e saj, qoftë të metrikës e stilit, qoftë të përmbajtjes së tyre dhe objektivit.

Këto poema, që do të mundohemi t'i analizojmë, na shpërfaqin punën shumëvjeçare të Fishtës si vigjilues mbi substancën shqiptare, realitetin e kohës dhe përcjelljen hap pas hapi të metamorfozës së shoqërisë shqiptare kundrejt rrjedhave moderne të kohës. Një shoqëri e mykur nga sundimi otoman, e më pas arenë betejash mes Fuqive të Mëdha, ka stagnuar në ecje drejt përparimit por gjithashta ka stagnuar edhe mendësi ku shoeshherë i është përshtatur të keqës pa arritur ta çrrënjosë nga vetja.

2.2. Ligjërimi fishtian dhe perceptimi regjionalist

Në shumë raste, kur është përmendur Fishta, është aluduar në një shkrimtar regjionalist, i pakuptueshëm për të gjitha shtresat e shoqërisë, në aspektin dialektor. Gjuha e tij unike, duke mbetur e tillë edhe në aspektin dialektor, përbën unikalitetin dhe fantizmin e tij duke mos u shkundur asnjëherë nga trangu i tij i origjinës. Duke shkruar në dialektin gegë, në nëndialektin shkodran, por me prirje në krahinizma të zonës së Zadrimës, Fishta krijon percepticionin regjionalist edhe në përmbajtjen e shkrimeve të tij. Bie fjala, në epikë, konkretisht në *Lahutë*, ai më shumë përshkruan natyrat e ashpra shqiptare, zonat rurale, personazhe të zonave malore dhe përgjithësisht një panoramë malore. Pra, nuk iu drejtohej jetës në zonat urbane, të qyteteve të mëdha të asaj kohe duke lënë përshtypjen se ato mjedise përbënin një negacion të asaj që ai mëtonte të nxirte në pah.

Në satirë, Fishta nuk është edhe aq regjionalist as në dialekt e as në trajtimin e tematikave e bartësve të atyre tematikave në poema. Shkodra ka qenë pika referente ku Fishta ka shfaqur shenjat “e pajtimit” me qytetin. Pra Shkodra, si qytet i kulturës, përmes një dialekti të gjallë e një frazeologjie të përshtatshme, i ka dhënë poetit materialin më të pasur që mund të të japë vetëm një shoqëri me traditë qindravjeçare. Kështu, Fishta, përmes kësaj, e ka nxjerrë tërë mllëfin mefistofelik të dellit të tij satirik. Në realitet, nuk gjendet një qytet tjetër me një traditë të tillë kulturore si Shkodra, në tërë trojet shqiptare.

Rrjedhimisht vetëm një traditë e tillë, mund të krijonte kushte që një poet si Fishta, ta krijonte bazën e një letërsie që mund ta quajmë me plotë gojë si nëngjeni letrare, pra satirën.

Le t’i rikthehmi edhe njëherë kuptimin regjionalist. Ne e dimë se Fishta nuk u lind në qytet. Ai nuk është qytetar në kuptimin e prejardhjes dhe së këndejmi në shtresat e tij të nënvetëdijes ekziston jeta rurale. Me gjithë përkëdheljet që i ka marrë në studimin perëndimor ai nuk ka pasur mundësi ta shkatërrojë në nënvetëdijen e tij shqiptarin krenar dhe të ashpërm që identifikohet me fshatarin e Veriut. *Mbi ftyrën e tij rreh era e ftoftë e maleve të nalta e e fushave të gjana.* (Fishta, Anzat e Parnasit, 1990, f. 208).

Nga ky formim, Fishta e derdhi energjinë e tij për ta krijuar epin *Lahuta e Malcis*, ku i këndoi shpirtit të kombit, heroizmit shqiptar, vetësakrifikimit, etj. Pra një fshatar krenar, zbrit në qytet, në Shkodër, dhe ndonëse i formuar në perëndim, krenar e i ashpër, që idilizon e

glorifikon shqiptarin dhe historin e tij, bie në përpjekje me realitetit. Ky realitet është i dhimbshëm. Shqipëria po ngec, nuk po krijon dot elitën e vërtetë intelektuale që ta marrë prapë mbi supe fatin e atdheut. Fishtës, mundet që fillimisht t'i ketë ngjarë kjo: heronjtë janë maleve, e realiteti në qytet. Këtu mendoj se ai e ka bërë prerjen e tij në rrugëtimin letrar dhe e ka përcaktuar kahjen e shkrimeve të tij. Tani do të jetë koha e gjykimit të realitetit, pa ekuivoqe, pa zbukurime, pa britma, me thumba dhe me përqeshje ndaj së keqës që po shndërrohej në model jete. A e krijon një tablo ku realiteti bie ndesh me idealin dhe ai realitet duhej ndryshuar, ndonëse jo duke u idealizuar por duke qenë idealist në realizëm. Sado paradoksale të duket, te Fishta mund t'i gjejmë të dyja. Këtë e shohim nga veprat e tij satirike.

2.3. Rreth poemave të Anzave të Parnasit

Poema e parë e, *Nakdomonicipedija* kësaj vepre është kumti marshues i autorit drejt dekonstruksionit. Nakdomonici ka qenë anagrami i Dom Ndoc Nikajt, i cili atëbotë kishe shkruar një libër për historinë e Shqipërisë. Duke u njohur tanimë me qëllime e Fishtës rreth përdorimit të satirës, nuk e kemi vështirë që ta kuptojmë konceptin jetik në këtë poemë: Fishta e kritikon mikun e tij. Realisht, do të duhej të ndodhte e kundërta: një libër i tillë do të pritej me pompozitet por nuk ngjau diçka e tillë. Kjo pra fliste për injorancën e thellë në shoqërinë shqiptare dhe fillesat e materializmit në vend. *Se n' Shqypni, more lum miku/ histori asht meteliku* (Fishta, Satirika, 1997, f. 32). Ai i thotë mikut të tij të heq dorë nga kjo rrugë e ndritjes së mendjeve, duke stigmatizuar injorancën dhe habitatin në të cilën jetonin të dy. Ai fillon ta ngushllojë duke i kujtuar fatin e *Tartufit* të Molierit, që kishte afërsisht fatin e njëjtë. Pra Tartufi, tani si pronë e botëkuptimit fishtian, do të pasurohej dhe pastaj do të gjente një poet që ta këndojë lavdinë e tij. Duke aluduar në injornacën e thellë të shqiptarëve, ai “malverzon” me mësimin biblik, ku ishte formuar si personalitet, duke shkruar se Zoti kishte ndarë pak mend për njerëzit, duke “amnistuar” paaftësinë e shqiptarëve.

Zot i lumi për njerëzit mbarë.

Tue zanë fill n' ntabën e parë,

E deri n' ma t' voglin rend e rend

Veç treqind dërhem mend,
Se ma tepër ai s'u pat nda
Me kaq mend tash mor vlla,
Si mund t'mbushen sa e sa koka
Qi për rand, ndoshta, i ka toka,
Besa jo: pse edh' asht ndoj koke,
T'cillës s'i dalin as gjasht okë,
E jo se ma treqind dërhem,

Qi jan nda për njerzt me xhem. (Fishta, Satirika, 1997, f. 33)

Mandej gradacioni shkon e rritet kur Zoti e dërgin Shën Nikollën me një anije me mend që t'ua shesë njerzëve e gjithashtu edhe shqiptarëve, por në Shqipëri, shqiptarët i marrin shkarpat e djallit dhe jo mendtë. Kjo satirë e hollë, elelgante, përvëluese është tip *par excellence* i modelit të artit shqiptar. Gërvishtja në plagën që kullon nuk ka formë tjetër. Autori po i bënte jo gjyqin, por autopsinë mentalitetit shqiptar. Ai gjen një zgjidhje origjinale duke “fajësuar” e “shfajësuar” forcat mbiatyrore për të “fajësuar” dhe “shfajësuar” shqiptarët e tij për gjendjen e tyre psiko-sociale.

Momi, është një nga pjesët më të arrira në zhvishjen morale të shoqërisë shqiptare. Momi i biri i natës dhe gjumit. Nata ka aluzion në pabesinë dhe gjumi në vdekjen. Të dyja janë më pranë njëra-tjetres sesa që janë larg. Momi ishte përjashtur nga parajsja, nga ferri, nga Olimpi e Hadi, edhe nga Parnasi, por gjen mikëpritje të fortë e tradicionale te shqiptarët. Historia dëshmon se shqiptarët nga zemërgjerësia kanë strehuar armiq, nga të cilët kanë pësuar dhe rrjedhimisht edhe në psikikën e tyre, sipas Fishtës, strehojnë llumin e një ideje apo edhe pseudoformën e kalimit të tyre nga një shoqëri e orientuar kah lindja në drejtim të perëndimit kah projektoheshin edhe aspiratat e vërteta shqiptare. *E shqyptarët, jo veç që s'e nisën/ Për këto përjashta Momin/ Po ma fort, madje, e konisen/ Msue gjithëmonë me nderue llomin.* (Fishta, Satirika, 1997, f. 118).

Kryqyzimi që i bën Fishta letargjisë shoqërore, paraqitet në një tjetër pjesë të shkurtë dramatike, *Në hajat të parrizit*, si një nga pikat kulminante të shpërfaqjes së mosekzistimit të një kursi të duhur politiko-shoqëror në Shqipëri. Ajo kishte dalë nga lufta pesëshekullore me

Turqinë dhe ishte ndodhur mes luftërash ballkanike e në buzë të Luftës së Parë Botërore, pa vënë ende një sistem shtetëror, duke mos u dukur as në horizont forca që bashkojnë popullin rreth një ideali sublim, atij kombëtar.

Në këtë pjesë, është ndërtuar një bisedë e imagjinuar mes Shën Pjetrit (sipas botëkuptimit kristian, është dishepulli i Jezu Krishtit, që mbanë çelësat e parajsës), Skënderbeut dhe Djallit. Sipas Shën Pjetrit, kishte kohë që nuk vinin shqiptarë në parajsë. Skënderbeu u lutet që ta lirojë të zbresë në tokë, për të marrë vesh lajme nga atdheu. Aty kalon djalli i cili e “vë” në lojë heroin kombëtar duke i treguar vetëm lajme të këqija rreth fatit të Shqipërisë, por ishte i drejtpërdrejtë kur thekson se shqiptarët përballë luftërave, nuk po dukeshin si të tillë:

Skanderbegu: *Si i kam shqiptarët?*

Djalli: *Ashtu si i don armiku!*

Kjo qasje e Fishtës, flet për një konkludim të arritur në bazë të një përvoje tejet të madhe të njohjes me esencën e funksionimit të substancës shqiptare nëpër kohë. Por përkundër përmbajtjes, forma e shtrimit të dilemës së tij, në një rrafsh artistik, është për t'u marrë në konsideratë si një trajtim që bëhet vetëm nga një njohës i thellë i teorive letrare dhe i estetikës.

Vetëm distrikt i një dialogu më të gjatë, flet qartë për pozicionin e poetit karshi problematikave shoqërore dhe konceptimit të një rrugëtimi nga e kaluara në të ardhmën.

Palokë Cuca, si poem hero-komik, ku Paloka paraqitet si një pasanik i atyre shtresave elitare të shoqërisë shqiptare gjatë sundimit. Një poem që përshkruan pemën gjenealogjike të familjës së Palokë Cucës, në tre breza, dhe përshkruan me hollësi karakteret e personazheve që janë prototipe të lafazanëve, të paafteve, të ndershmëve dhe së këndejmi të një konglomerati karakteresh ashtu siç mund të ketë një vend, konglomerat njerezisht, pra duke aluduar në Shqipërinë. Gjyshi i Palokës kishte bërë pasuri, babai i Palokës nuk dinte ta menaxhonte, Paloka vjen në jetë si kumt i të mirës. Pra, Shqipëria e Fishtës, por kalonte përmes tranzicionesh dhe patjetër sipas tij, kërkohet një shpëtimtar, ndonëse duke qenë sarkastik me të gjitha shtresat. Mbetet një poem që ka prirje sarkastike përtej komikes por edhe momente moralizuese, duke e nxjerrë në pah figurën e vërtetë të autorit: megjithatë ai mbetet një shqiptar i madh.

Normlisht se ka edhe poema tjera të cilat e kanë peshën e tyre specifike të vlerësimit objektiv, por u përmendën ato më kryesoret që e identifikojnë më shumë satirën fishtiane, në veprën *Anzat e Parnasit*.

2.4. Anzat e Parnasit – mishërimi i autorit

Shkrimtari e ka të vështirë ta përzgjedhë një vepër si më të mirën. Natyrisht gjithçka që ndodh, është vlerësim relativ. Realisht, Roland Barti këmbëngul në vdekjen e autorit, duke e lënë veprën si pronë e lexuesit dhe unike në tipin e saj. Megjithatë, Fishta duket ta ketë pasur pikë të dobët veprën *Anzat e Parnasit*. Sipas stidiuesit Aurel Plasari, del se ka ngjarë që vetë Fishta ta ketë dëshmuar këtë. *Sivëllai i shkrimtarit, At Bardhi, ka treguar se më 1907, ndërsa vozitin së toku me At Fishtën e At Shllakun nëpër liqenin e Shkodrës me Abatin e Mirditës Preng Doçin, që e kanë pritur në avullore tek kthen nga një udhëtim në Austri, Imzoti u ka treguar “entuziazmin” me të cilin janë pritur ndër profesorë e studentë shqiptarë të Vjenës blejtë e Lahutës së Malcis: Fishta ka pyetur: Po për Anzat e Parnasit, Monsignore, shka thojshin?. Abati ka vijuar në të tijën, te sukcesi i epikës. At Bardhin nuk ka dëftuar që nga ai moment Fishta të ketë folur ndonjë fjalë. Ka gjasë që shkrimtari të ketë heshtur para argumenteve të Doçit si para një atdhetari të zjarrtë që nuk mund t’i kuptojë deri në fund të fshehtat e artit.* (Plasari, 1996, f. 155).

Nga ky shënim, që është autentik, mund të përfundojmë se Fishta vërtetë e ka ndier në shpirt dëshirën për t’iu përkushtuar satirës dhe se aty e ka parë artin dhe estetikën. Mund të hedhen edhe hipoteza te reja se, jo pa qëllim, ai titullon poemat me titull “metamorfoza”. Metamorfoza është shndërrim. Pra diçka që shndërrohet dhe ndërron trajtën në kuptimin pozitiv mund të jetë fakti se Fishta është shndërruar nga një idealist i pakompromis (i thjeshtuar), në një realist. Është keqkuptur pjesa kur personazhi i Metamorfozës, thotë se nuk jam shqiptar. *Ta dijë Shqypnija/ pra shekulli mbarë/ se mas sodit s’jam ma shqyptar/-* thotë poeti. Agim Vinca e ka trajtuar këtë çështje në një vepër të tij, ku thotë: *Për gjithkënd që e lexon këtë vepër është e qartë se këto fjalë i thotë personazhi e jo autori (...). Është personazhi e jo poeti, ai që duke folur në vetën e parë, siç ndodhë shpesh në veprat letare e*

sidomos në ato në satirë në veçanti (lëtu poeti zbaton teknikën e ashtuquajtur të vetëdemaskimit), zbulon thelbin e filozofisë së tij jetësore, të asaj filozofie që për fis e njeh “ma të fortin” e pëe vëlla –bujarin (të pasurin). (Vinca, 2005, f. 129).

Së këndejmi, mund të mendojmë se edhe vetë ndryshim i stilit të Fishtës, qoftë në adresimin e problemeve, në trajtimin e tyre, qoftë në stilin e shkrimit letrar (kalimi nga epi në satirë), përbën një shndërrim që mund ta quajmë apriori, metamorfozë. Prandaj edhe vlera e kësaj vepre është jashtëzakonisht e madhe dhe komplekse në qënësinë e saj.

III. Gomari e Visku i Babatasit

3.1. Vështrim panoramik

Në kohën kur i shkroi “Gomarin dhe Viskun e Babatasit” Fishta, të thuash, ishte në kulmin e krijimtarisë së vet letrare. Kishte botuar, duke filluar nga viti 1905, një pjesë të mirë të këngëve të “Lahutës së Malcís”, “Vjersha të përshpirtshme” (1906), “Anzat e Parnasit” (1907), “Pika voëse” (1909), “Mrizi i Zanave” (1913), “Juda Makabé” (1920) e kishte përfutur edhe ndonjë tjetër, që e mbante në dorëshkrim. Kishte themeluar e vijonte t’i botonte revistat “Hylli i Dritës” dhe “Posta e Shqypnís”; kishte marrë e vijonte të merrte pjesë gjallërisht në jetën letrare, kulturore dhe politike. Të gjitha këto veprimtari e kishin pasuruar me një përvojë të pazakonshme krijuese e jetësore, gjë që kishte mundësuar njohjen e thellë të jetës e të shpirtit shqiptar. Me një fjalë, jetën shqiptare Fishta e përjetonte në mënyrë të pandërmjeme, qoftë gjatë punës si bari shpirtëror, profesor e drejtor i Kolegjit françeskan, themelues e drejtues i revistave, kryetar i *Komisís letrare* e të tjera. Njohjen e thellë të botës shqiptare Fishta e dëshmoi që me këngët e “Lahutës së Malcís”, pastaj të vëllimeve “Anzat e Parnasit” dhe “Mrizi i Zanave” e të veprave të tjera.

Në kohën kur i përftoi “Gomarin dhe Viskun e Babatasit” poeti ynë kishte një përvojë të madhe edhe në fushën e e satirës. Nuk ishte vetëm përmbledhja me satira “Anzat e Parnasit”, që edhe sot mbetet një nga vëllimet më cilësore të llojit të vet në letërsinë tonë, por edhe pjesë të tëra të “Lahutës” e të veprave të tjera, të botuara ose të mbetura në dorëshkrim, që përligjin satirikun e orës së parë. Për këtë cilësi të tij bindemi sidomos kur i lexojmë poezitë satirike “Metamorphosis”, “Nakdomonicipedija” dhe “Koha e arit në Shqypnín”, për të mos i përmendur të tjerat, të cilat dëshmojnë në mënyrë të pamëdyshtë njohjen që Fishta

kishte për realitetin (njëmendësinë) e jetës dhe botëkuptimin (mendësinë) shqiptare dhe për thellësinë e trajtimit që u bënte.

Poezitë satirike të Fishtës të shkruara e të botuara para poemit melodramatik “Gomari i Babatasit” përlijin jo vetëm poetin e mirëfilltë, që kritikon, ironizon (ironi që shpesh shkallëzohet në grotesk e sarkazmë), qeshet e qan me atë që ndodh me njerëzit e gjakut e të gjuhës para syvet të tij, por edhe ashpërsinë e thënies e të kritikës së pamëshirëshme. Fishta kishte përqendruar vëmendjen dhe kritikonte dukuritë që bënin palcën e gjallimit e të botës shqiptare të kohës si, fjala vjen, kulturën, arsimin, atdhe-dashurinë, edukimin, fenë. Ai kishte vënë gishtin, të përdorim një mendim të S. Spasses për Migjenin, pikërisht aty ku varra kullonte gjak. Këtë e kushtëzonte realiteti i rëndë shqiptar, ku nuk kanosej vetëm shprishja kulturore e shpirtërore, por edhe kombëtare dhe cungimi i trojeve të Atdheut. Për këtë arsye satira e tij cilësohet me një përmasë të pazakonshme dramatike dhe tragjike.

Shqiptimin e jetës shqiptare, brengat, vuajtjet, shëmtitë – një tragjikë thellësore, të pranishme kudo në poezitë e tij satirike, Fishta e shqiptoi nëpërmjet mënyrave të ndryshme. Ai u shmanget modeleve të caktuara të llojeve, që shprehjes së pasur poetike – letërsisë së mirëfilltë – ia zënë frymën. Poeti jo vetëm bëri një shqiptim të thellë e kompleks të botës sonë, por gjakoi t’i ndriçojë edhe shkaqet, që kishin kushtëzuar një gjendje të tillë me pasoja të rënda.

Në “Gomari i Babatasit”, të botuar më 1923, dhe me “Viskun e Babatasit”, të lënë në dorëshkrim e të botuar më 1994 (shtatëdhjetë e një vjet më vonë), Fishta ridëshmoi aftësitë e krijuesit të madh, jo vetëm për mënyrën si i bëri objekt shqiptimi poetik dukuritë e rëndësishme të jetës, por edhe guximin intelektual e shpirtëror t’i zhveshë ato në një mënyrë të panjohur deri atëherë në letërsinë shqipe. *Së këndejmi themi se me “Gomarin dhe Viskun e Babatasit” ai krijoi një nga kryeveprat e satirës shqipe, duke u bërë edhe “kirurg mefistofelik i jetës shqiptare”, siç e cilësoi me të drejtë Pashko Gjeqi. (Fishta, Anzat e Parnasit, 1990, f. 217). S’do mend se mënyra e shqiptimit dhe zhveshja e dukurive dhe e mendësisë së personazheve të ndryshëm, përkatësisht zhveshja e demagogjisë së tyre intelektuale e politike, i krijuan poetit armiq të shumtë për së gjalli dhe mbas vdekjes. (Fishta, Satirika, 1997, f. 28)*

3.2. Gjendja e rëndë ose tragjikomedia shqiptare

Në qenësinë e vet vepra “Gomari i Babatasit” është një shqiptim, një analizë e thellë e gjendjes, e shkaqeve dhe e bartësve, që kishin kushtëzuar atë situatë të rëndë e tragjike në botën shqiptare. Poeti bëri objekt trajtimi sidomos demagogët e jetës kulturore, letrare, shoqërore dhe politike, në mënyrë të veçantë pushtetarët, që dëshmojnë një zhveshje shpirtërore e kombëtare, një padije deri në keqardhje, një pafytyrësi të skajshme e një dërdëllisje kobzezë me pasoja të mëdha për botën shqiptare dhe njeriun e saj. Këtë, në një mënyrë ose në një tjetër, e thekson edhe vetë poeti: “*Poem satyrik në trajtë dramatike, ndá në dy pjesë, në t’cillin stigmatizohet plogshtija, skrutija, imoraliteti, idiotizmi e mëndyra me t’pabés e t’vepruemit të drejtuesvet të shkuem në punë botore dhe e politikanvet t’Shqypniís. Pjesa e parë ásht publikue në 1923, e mijshja e parë kjé perpí në katër ditë. Pjesa e dytë, má realiste tue kenë, per arsye urtijet, dér më sod endè nuk ásht botue...*”. (Fishta, Estetikë dhe kritikë, 1942, f. 193).

Ky lloj njeriu, që gjendej në të gjitha shtresat shoqërore e politike, sidomos në aparatit shtetror, *shfaqet i pikëzuar në tërë tipologjinë e vet: vagabond, si rrugaç që në Shqipëri nuk ka ç’humb përveçse të fitojë, si shqiptar i shpifur apo gjysmë – shqiptar, si turk që e quan veten shqiptar, po edhe si shqiptar që e quan veten turk, si rriqën i pushtetit politik, si hajn e brac me thua të rritur në financë, si dylme e faqezi, si batakçi e rushfetçi, si aksidental me veshët të padëlirur nga hallva e Orientit, po edhe si oriental me cilindër e redingot, si sallahan e zabërhan, si zagar elektorat i shpërthyer zinxhirësh, si parlamentar kafenesh, si filozof me tru të kaçurreluar ndër hambarë e gjymrykë portesh, si politikan i bixhozit e i mastikës, si mercenar muhaxherim shqiptaromad, si kalikar irredentist që pështyn mbi atdhe për hir të dinit, si nëpunës i pacipë, si veteran i meashit, si sherrxhi te djalli, si pinjoll*

krenar gjalsish e katilësh, si hasëm kulture e qytetërimi, si neo – shqiptar efendi, si qelepërxihi e xhagajdur, si shkrintar armik me gramatikën, si matrahul e dallaveraxhi, si leader karavidhe që bën thirrje për Perëndim dhe tërheq për Lindje, si sociolog i formuar në cafe – chantant-e të Europës a i rysur në paçexhahane të Tiranës, si xhambaz i ngrehur gjel mbi pasuri të shtetit, si autodidakt i arsimuar në tavull e zare, si konstitucionalist në gjak me ligjet, si nacionalist me lugë në brez e sy në pilaf e kështu vazhdimisht, pambarimisht, derisa tipologjia të fiksohet në amshim. (Fishta, Satirika, 1997, f. 17)

Njerëzit e këtillë, të vetëshpallur “oksidentalë”, “dijetarë”, “atdhetarë”, “modernë” dhe “ekspertë” thërrasin e bërtasin pandërprerë se e duan Shqipërinë, se janë patriotë, se natë e ditë punojnë për Shqipërinë e për shqiptarët e në të vërtetë, punonin vetëm për interesa të veta “plasën, plasën, u shjyen gërmazash, tue folë për Shqypni e tue punue per vedi.” (Duka-Gjini, 1992, f. 94.). Pa ditur se nga vinë e cilët janë, këta njerëz gjinden në vende të rëndësishme të pushtetit dhe në të gjitha mënyrat shfrytëzojnë djersën dhe frytet e atyre që punojnë dhe përpiqen për mbarësinë e Shqipërisë e të njerëzve të saj. Vetëm një poet i orës së parë, një njohës i mirëfilltë i jetës shqiptare, pra edhe i pushtetarëve, mund të bënte një karakterizim të këtillë të zhveshur.

“Dér dje kjen... nuk dij se shka...

Kush n’ “kopicë” kush në “qylah”,

Por qi sod, nper rroga arit,

Na janë bâ t’gjith frotë Shqyptarit,

Edhe pshtetun mbi kolltukë,

Kalamuq e si terrçukë,

Fâ mirë barkun me “mastikë”,

Pa logjikë – pa Gramatikë,

Na pshty↓jën dije e politikë;

E me “gisht” ngordhun perpjetë,

I pijnë gjakun Kombit t’shkretë

Jo me hingzë, por me sahana (Toska, 1942, f. 8).

Pikërisht njerëzit e tillë, veçmas ata në pushtet, ishin shkaktarët e gjendjes së rëndë, ku shqiptarët e të gjitha shtresave, pa të tashme e pa të ardhshme, pësonin në forma të ndryshme. Pushtetarët jo vetëm që nuk përpiqeshin ta ndryshonin gjendjen, por bënë që ajo të keqësohej edhe më shumë. Këtë keqësim ata e shkaktonin nëpërmjet formave të ndryshme, sidomos me *Veç shka kombin t'ngratë e zveshen*, / *Me 'tarifa', 'taksa' e 'oktrova' / Me 'xhelepe' e tjera prova*. Ku kishte mbërritur ky keqësim provohet nga fjalët e Katundarit, që ia shet gomarin Babatasit. Ai, duke iu përgjigjur Drejtorit B, si e çonin jetën në katund, e shpalos gjendjen deri në lakuriqësi:

Besa, keq, si n'ujë t'pafund,

Tu' u perpiekë si peshku n'záll:

Me t'u bâ mos me kënë gjáll.

Eja rreth e gjithmonë zharg,

Zbathë e zdeshtë e pa bukë n'bark,

Mbytun n' "borxh" e me 'i tybë fmi,

Na shkon jeta si â' mâ zí:

Gjymsa n'burg, gjymsa angari;

Bajë zyrtarë, e bajë shkatrrina,

Bajë "dajakun" sa t'ha shpina:

Si "mo', Zot! Mâ keq per né",

Qi bâjm hije permby dhé! (Toska, 1942, f. 48)

3.3. Shenjat e qarta të shpërbërjes e të rrënimit shpirtëror

Në tri pjesët e veprës "Gomari i Babatasit" (1923): *Arkeologu* (pjesa e parë), *Gomari* (Pjesa e dytë) dhe *Metamorfoza* (pjesa e tretë), që bëjnë një tërësi të pandarë, shqiptohet një realitet i zhveshur i botës shqiptare në kufirin e rrënimit e të shpërbërjes së plotë shpirtërore e kombëtare. Në të vërtetë, në to bëhet objekt trajtimi poetik "prishja e peshkut në krye". Në

këtë mënyrë jo vetëm ndriçohen shkaktarët dhe shkaqet e një gjendjeje të tillë, por njerëzve të pushtetit dhe ndihmëtarëve të tyre u bëri një nga kritikantët më të ashpra që njihet letërsia jonë. Duke parë se bota shqiptare po shpërtheu e po shpërbëhej në përbërësit e saj themelorë, Fishta vendosi që t'ua vringëllojë “shpatën” e fjalës së tij artistike pikërisht shkaktarëve dhe përgjegjësve kryesorë, duke filluar nga ata me pozita më të larta në pushtet. Vendimi i poetit është i qartë dhe i palëkundshëm: do të këndojë për dukuritë e tilla *Si mbas rregullave t'Poëzisë*, domethënë, nëpërmjet artit (si formë dhe si krijimtari që ka një rëndësi dhe luan një rol të pazakonshëm) dhe *E nevojave t'Shqyptarisë*, domethënë të rëndësisë së objektit që trajton.

Fishta nuk i përfiton nga mendja e nuk i përfytyron gjërat e rrjedhës së jetës së përditshme, nuk shkruan ashtu si ia do dhe si ia thotë mendja atij, por nisat nga shembuj konkretë, që janë sa bindës, aq edhe tronditës, që, njëherësh, të bëjnë të qeshësh e të qash.

Mbasi ngaeshem paçë qillue –

Mbi 'i gomár nji kângë me shkrue,

Herë tue qeshë, herë tue vajtue... (Toska, 1942, f. 7.)

Gjendja në botën shqiptare kishte mbërritur deri aty sa për veshin e njerëzve do të ishte më interesante të këndohet për një zog gomarit sesa për punë të tjera, fjala vjen, për të Parët, për Kastriotin e për trimat e shumtë që ishin flijuar duke mbrojtur atdheun dhe lirinë e tij. Pushtetarët dhe shërbëtorët e tyre nuk çanin kokën për të kaluarën, për figura të shquara historike e për ngjarje të rëndësishme, prandaj: “*Kta veç, Zot! kjo shin për farë; / se, për tjetër mbyti n'ujë: / Gjâ – ha' i keq – s'i duhen kujë*” (Toska, 1942, f. 6).

Që në fillim të veprës, në prolog, “shpata” e fjalës së Fishtës vringëllon me një ashpërsi të pazakonshme, që është pasojë e gjendjes reale jetësore: këndon për një zog gomarit, i cili “S’duhet gjâ, veç se me bartë / e me ngranë, t’thuesh, si Shqyptarët...”

Në vend që të merreshin me veprimtari konkrete për mbarësinë e jetës dhe zhvillimin e atdheut, pushtetarët lavdëroheshin me fjalë se kishin luftuar për atdhe dhe për lirinë e tij, se po bënin çka ishte e mundur për ta bërë Shqipërinë vend mirësie e lumturie. Mirëpo, e vërtëta ishte ajo që thotë poeti “Qifllek t’vetin bâ Shqypnín / po rruejn petlla e makarona, / Po dajn lira e napoljona” dhe duke ngrënë nëpër hotele “E ki’n barkun si bagtija”; pshtyjnë dije e politikë dhe “Piellin ligjë, viellin programe” e pse konkretisht nuk bënin asgjë për të mirën e Atdheut e të njerëzve, kjo nuk i shqetësonte aspak.

Se punët e tilla – sa për sy e faqe – ishin bërë bazë e veprimit të përditshëm të pushtetarëve dëshmohet me vendimin që merr ministri i kulturës për ta ndërtuar Muzeun në Tiranë “*per lulzim e nder t’Atdheut*”. Ai cakton për arkeolog Babatasin, që nuk kishte as njohuritë themelore për atë fushë. Babatasi, edhe pse së fundi pranon detyrën e ofruar, në fillim i kundërvihet propozimit të Ministrisë për ndërtimin e Muzeut, duke ia përplasur:

Se, per tash, Muzeu do lânë:

Na s’po kemi bukë me ngranë (...)

Po a njimend, more, lum beu,

Se, t’u u ngrefë n’Tiranë Muzeu,

T’a ha mendja tÿ, qi Atdheu –

Qi Shqypnija, fushë e djerr,

Tash na bâhet Inqliterr,

E, pjekë vedit pulat n’furrë,

Fluturim kanë me na u turrë

Me na hÿ perdhuni n’gojë? ... (Toska, 1942, f. 18)

S’do mend se vendimi për ndërtimin e muzeut dhe për emërimin e një joprofesionalisti si arkeolog, nuk ishte një rastësi. Kjo përlligjet edhe nga rrëfimi i vetë Ministrisë për ndërtimin e një muzeu para këtij, që (çfarë humori i zi) e kishte rrënuar (pasi e kishte goditur papritur) një dhëmb (i vetmi dhëmb i një Plake, e cila duke kaluar pranë muzeut kishte teshtirë dhe nga

tundimi i kishte “fluturuar” dhëmbi nga goja). Në të parë një skenë e tillë të bën të qeshesh, por kur thellohesh në atë që ndodh, në mënyrën e veprimit për ndërtimin e muzeut sa për sy e faqe, duke marrë me mend sa mjete kishin shkuar huç, atëherë të qeshurit kthehet në vaj. Veprimet e tilla përlijen edhe nga fjalët e mëdha se shtetet e huaja do ta mbështesin qeverinë në rrugën “okçidentale” (poeti vë në gojën e Babatasit “akçidentale”), ku ministri i financave (pas vizitës në Itali e Belgjikë) “*Kthej n’Tiranë me i kalë mushkaja*”. E njëjta gjë provohet edhe me planifikimin e buxhetit, ku pushtetarët përdorin fjalë të mëdha dhe premtime të shumta, po të gjitha mbesin vetëm në letër:

“Kta zotni shka kanë veprue

Qse kanë nisë ktû me sundue,

Kû janë rrugat qi kanë shtrue?

Kû janë urat qi kanë lshue?

Sa janë knetat qi kanë thá?” (Toska, 1942, f. 36)

Pra, atdhetarizmi i pushtetarëve dhe i shërbëtorëve të tyre dëshmohet vetëm me fjalë, me mashtrime dhe me demagogji të ndyrë. Natyrisht se situata e tillë ka kushtëzuar një gjendje rrënuese: “*Na po e shofim ke n’Shqypní / – Qêni t’zo’n mâ kû s’po e njeh –*”

Kuptimësia e shndërrimit: gomar – njeri

Për të shprehur gjendjen e tillë në Shqipëri poeti përdor simbolikën e gomarit të vënë që në titullin e veprës. Nuk është vetëm kafsha, gamari (i Babatasit), që, në këtë vepër, për shumëçka të papërsëritshme në letërsinë tonë, bëhet jo rastësisht personazh i veprës, po pse të gjitha punët dhe veprimet që bëheshin në pushtetin shqiptar kishin atë ngjyrim: gomashe, gomarçe. Domethënë, rrjedha e jetës së zakonshme ishte përmbysur në atë masë sa derri i thuhej dajë, siç shprehet Fishta në këto vargje të satirës antologjike “Metamorphosis”, të botuar më 1907:

Qe besa, o burra,

Nuk dij kah t’çajë,

Mbasi do t' thirret

Sot derri dajë... (Fishta, Anzat e Parnasit, 1990, f. 24)

Në këtë rrjedhë veprimet e ndryshme kundërshtore të njerëzve, herë – herë të skajshme e të çuditshme; ndërrimi i fytyrave sipas nevojës, madje edhe gjatë një dite, shndërrimi në pakurizorë, në puthadorë, në servilë të ndyrë vetëm për një interes ose fitim të vogël, duke lënë anash atë që e cilëson dhe e bën një komb dhe një kulturë të mëvetësishme, dalin një gjë normale. Edhe vetë akti i shpërndërrimit prej gomarit në njeri dhe prej njeriut në gomar, shenjëzon, në një kontekst të tillë shoqëror e politik, një veprim të zakonshëm. Së këndejmi, edhe përcaktimi i poetit të hartojë një vepër satirike – tragjike nuk është i rastit; në rrethana e në kontekste të tilla ajo mund të bënte ndikimin e saj duke e luftuar të keqen me të keqe.

Për të mbetur në pushtet, për t'i bindur njerëzit se ajo që bënin ata ishte e rëndësishme, pra për të “shitur”, siç thuhet, “dushk për gogla” ose “shapin për sheqer”, me një fjalë për ta shitur demagogjinë e tyre, pushtetarët – *“Turq a Slavë a Grekë me zëmer”* kishin krijuar një sistem (si krijojnë zakonisht pushtetet e tilla) të caktuar mbrojtjeje e veprimi nëpërmjet një varg njerëzish, që u shërbenin deri në paturpësi. Ata ishin kudo: në shërbimet e kryeministrisë, të ministrive, të drejtorive, të pushtetit lokal, të enteve, të revistave, të gazetave: një sistem i ndërlidhur dhe i kontrolluar, që, sipas interesit, ishte në gjendje të bardhën ta shpallte të zezë dhe anasjelltas. Në këtë rrjedhë, ndërrimi i fytyrave, i detyrave, i funksioneve, i sjelljeve (edhe shndërrimi i njeriut në gomar) bëhej sipas nevojës. Natyrisht, shndërrimi i njerëzve në gomarë në jetën e përditshme nuk mund të bëhej vetvetiu, por e qenësishme ishte kuptimësia, simbolika që ngërthente ky shndërrim (këtu nuk është e rëndësishme pse futet në përdorim ndonjë mjet magjik që do ta kushtëzojë këtë veprim, siç i ngjet korrespondetit të fletores “Vllaznija” S. S.). (Çefa, 1996, f. 138). Pikërisht shndërrimi i tij i sërishëm prej gomarit në njeri, qartëson punën dhe rolin e tij të mirëfilltë, fytyrën e tij të vërtetë; dëshmon deri ku kishin shkuar pushtetarët, duke i keqpërdorur njerëzit, për të mbajtur në çdo mënyrë pushtetin. Dhe, përkundër faktit se pushtetarët përpiqeshin me çdo kusht ta fshehnin të vërtetën, t'i maskonin veprimet e tyre, nuk ia dalin *“Mujm m'e strukë punen me prralla, / Porse n'thes, besa, s'hyn palla.* (Toska, 1942, f. 12).

Rrëfimi i korrespondetit S. S. është sa grotesk aq edhe tragjik. Zana (Zana Kaljope) e kishte dënuar të mbesë gomar derisa të mblidhet për herë të parë Asambleja. Po shndërrimi prej njeriut në gomar dhe anasjelltas nuk i ndodh vetëm S. S., por edhe ndonjë tjetri. Për këtë

rrëfen pikërisht S. S., që e kishte dëgjuar zanën duke folur për “Nji tjetër djalë shkrimtar, / Qi edhë ky shtatë muej më parë / paska kë në ternue n’gomar.” Shndërrimet e këtilla janë pasojë e veprimeve të këqija e të shëmtuara të personave përkatës, që bëhen herë në mënyrë të hapët, herë në mënyrë të fshehur, sipas nevojës e kërkesës së pushtetarëve e të interesave të tyre. Kështu, “Djali shkrimtar” ishte shndërruar në gomar “Per arsye se poshtersina / Ky kisht’ shkrue...”

Vepra “Gomari dhe Visku i Babatasit”, kjo komedi – tragjikë e një kohe konkrete të rrjedhës politike, sociale e kulturore shqiptare në dhjetëshen e parë e të dytë të shekullit XX, nuk do të ishte ajo që është e nuk do të kishte atë vlerë që ka sikur Fishta vetëm të shqiptonte përditshmërinë e rëndë e tragjike dhe nëpërmjet veprës së vet t’i konkretizonte vuajtjet dhe mjerimet e njeriut tonë nën “thundrën” e pushtetarëve me gjak të përzier: shqiptar, turk, grek, e sllav. Poeti jo vetëm ua tërheq vërejtjen për përgjegjësinë që kishin, por edhe i kritikon ashpër e pakursim për veprimet e tyre të dëmshme e rrënuese, duke ua thënë troç të vërtetën se çfarë coftinash të gjalla ishin dhe çfarë dëmi i sillnin Shqipërisë. Një gjë e tillë shprehet në mënyrë tipike në përsiatjet e Babatasit në ministrinë e arsimit.

*“Ju rrugaça e sallahana,
Vagabonda shakllabana,
Rriqna t’ndyjtë, mikrobë të kqi,
Qi të mjeres moj Shqypni,
Kthelltë hî i keni në mushkni,
Pa dhimbë gjakun tuj i a pi,
Po dér kúr, bre batakçi?
Bre coftina, kalbë mbi dhé! –
Dér kúr ju, tu’ u tallë nper ne,
Do t’na qelbni fis e atdhé?”*

ose

*Parti barkut e karrigash,
– Klika t’mshefta, çerdhe intringash” (Toska, 1942, f. 51)*

Shkallëzimi i kritikës së Fishtës bëhet edhe më i ashpër; njerëzit e tillë të pushtetit, që e quajnë veten “atdhetar”, janë pleh dhe si të tillë duhet të nxirren jashtë atdheut, Shqipërisë:

Pleh i ndylytë, me u bartun m'shkalc

E me u qitë jashta Shqypniye. (Toska, 1942, f. 33).

Fishta nuk i kritikon vetëm “Atdhetarët e fjalëve t'mdhá”, por kritika e tij shtrihet edhe në vetë shqiptarët, të cilët, siç thotë Drejtori B, “*Per nji krrabë, p'r 'i rreth kularit*” shti pushkë në vëllaun e vet, ndërsa “palon veshët” përballë pushtetarëve të tillë, që “*Tue perpëshë nper gjak t'Shqyptarit*” po ia rrënonin indet pikërisht botës shqiptare.

“Jo veç gjyq Shqyptari s'lypë,

Pse aj do t'hajë veç bukë e krypë.

Ndersa ata npunsat e Shtetit

Rrijnë t'u mbajë si gjela detit,

Me gjak t'tij; por ndëjë harû

Si gúr vorri e menden hû,

Piqet n'diell e kalbet n'shí,

Per me mbushë me ár florí

Kanavetat e Financës... (Toska, 1942, f. 33)

3.4. Përmasa tragjike e zhbërjes kombëtare

Vepra “Gomari dhe Visku i Babatasit” shqipton tragjikën e zhbërjes kombëtare dhe shpirtërore të shqiptarit e të botës së tij në dhjetëshet e para të shekullit XX. Edhe pse e llojit të satirës e të poemit dramatik, vepra shpreh mirëfilli atdhedashurinë e pazakonshme të Fishtës, i cili, “*herë tue qeshe herë tue vajtue*”, gjakoi që nëpërmjet artit të tij të prekë e t'ua zgjojë ndërgjegjen njerëzve të botës së tij para se të bëhej vonë dhe çdo gjë t'i përkiste harresës. Pra, kjo vepër, që shpreh një kritikë të ashpër, një ironi mjeshtërore, një sarkazmë të

pazakonshme, që shkallëzohet shpesh edhe në grotesk, është një mesazh që i drejtohet pikërisht njeriut tonë në një rrjedhë konkrete historike, por që ruan aktualitetin e saj edhe sot e do ta ruajë edhe nesër përderisa të ketë shqiptarë e të gjallërojë bota dhe shteti i tyre.

Edhe në veprat e tjera, të botuara para vitit 1923, Fishta kishte bërë objekt trajtimi artistik dukuri të ngjashme, po në këtë vepër ato marrin një përmasë sa të veçantë, aq edhe të jashtëzakonshme: bën objekt trajtimi kryesor pushtetin në Shqipëri, Asamblenë, Parlamentin, përkatësisht pushtetarët e lartë, duke filluar nga kryeministri. Në pjesën e parë, nëpërmjet veprimeve të ministrit të arsimit, ndërtimit të muzeut për herën e dytë, të qëndrimit ndaj arsimit e dukurive të tjera të qenësishme, Fishta shpalos dramën dhe tragjikën e intelektualit dhe të pushtetarit demagog, që një gjë thotë e një tjetër mendon e vepron. Me një fjalë, poeti e zhvesh demagogjinë e tillë të pushtetarëve, që edhe pse me gojën plot shqiptarizëm e atdhetarizëm *“Përse sot, po, me Asamble / Nisë për komb një kohë e re, / Kohë lulzimi e përparimi...”* (Fishta, Satirika, 1997, f. 341), po i rrënonin nyjet e gjallimit kombëtar, shpirtëror dhe kulturor. Në pjesën e dytë poeti bën edhe një hap më tej në shpalimin dhe konkretizimin e tragjikës dhe të rrënimt të botës shqiptare e të njeriut të saj: nëpërmjet qëndrimeve dhe veprimeve të ministrit dhe të pushtetarëve, që *“Janë këlbaza e njaj ‘klike’”* zhvesh punën e Asamblesë dhe të Parlamentit, në të vërtetë, konkretizon tragjikën e zhbërjes kombëtare dhe shpirtërore dhe pasojat e pazakonshme të një veprimi të tillë antikombëtar.

Nëpërmjet tri akteve të “Viskut”: *Konstitucionalët, Neoshqiptarët dhe Të mallkuemt*, poeti shpalos edhe më bindshëm tragjikomedinë, që shprehet në organet më të larta të shtetit shqiptar. Nën maskën e patriotizmit *“Per nen maskë t’atdhëdashtnis, / E kam nsy m’e perpËj gjallë. / Kund pikë gjaku per pa i lânë”*, në emër të demokratëve, të perëndimorëve, të luftëtarëve të paepur për mbrojtjen e atdheut (në periudhat e mëparshme dhe të zotimit të vijueshëm për mirëqenie në kohën e sundimit të tyre) pushtetarët po e rjepnin Shqipërinë dhe po i bënin varrin botës shqiptare. Pjesa dërrmuese e tyre ishin turkoshakë, grekomanë, sllavë, të cilët me një anë mbronin “ligjet e harbutit” e me anën tjetër pasuroheshin në kurrizin e të tjerëve. Dallohen sidomos turkoshakët, që me çdo kusht donin ta vazhdonin sundimin – pushtimin e Shqipërisë, kësaj radhe jo nëpërmjet luftës dhe dhunës, por nëpërmjet ligjeve shtetërore dhe veprimeve të fshehta brenda në pushtetin shqiptar, ku del në shesh demagogjia, dyfytërsia, shëmtia. Pra, siç thotë poeti, nëpërmjet gojës së Daut Efendisë.

Se prap Tyrku ktu n’Shqypni

Po sundon si pat sundue. (Fishta, Satirika, 1997, f. 400).

Gjendja e rëndë e jetës shqiptare – “*Ku s’po e njeft ma qeni t’zo’n*” – përlijet dhe nga telegrami i Sygjeraqinës (dërguar nga Bostoni) ku thuhet: *Duke venë re ilegalitetin e zgjedhjeve (nervozizëm i madh n’Asamble), duke patur parasysht inkompetencën e shumicës së madhe të misave të zgjedhur (përplasje kamësh prej anës së Deputetëve qeveritarë) e se prandaj ‘Asamble’ e ‘Parlament’ në Shqipëri nuk janë tjetër veç se një komedi e turpshme, që lozin avantyrjerët e palaçuat analfabetë, sharlatanë e slavo- turko – greko – shqipëtarë mbi kurrizin e kombit të gjorë e kafshë, e duke qenë i sigurtë se këta zotërinj kurrin e kurrin s’i dëlirin dot veshët nga ‘hallva’, jam i shtrënguar të jap dorëheqje nga mandati që më qe ngarkuar nga popullsia e Prefekturës sime. Sygjeraqina. (Çefa, 1996, f. 142).*

Thelbin e mesazhit të telegramit të Sygjeraqinës e përlijin edhe rrëfimet e atyre që i kundërviheshin një veprimi e strategji të tillë, si Bosku (Atë A. Marlaskaj), Tosku (F. Noli), Taravoli (Gurakuqi) Hundleshi (Koço Tasi), pastaj M. Grameno, M. Logoreci etj. Në rrëfimet – ballafaqimet e tyre me përfaqësues të qeverisë e të parlamentit, shpalosen dukuritë e shëmtuara, që po i rrënonin indet jetës kombëtare dhe shpirtërore në të gjitha poret e gjallimit të përditshëm. Me një fjalë, çdo gjë ishte përmbysur dhe bota shqiptare ishin në zgrip të rrënimin të saj të mirëfilltë. Kështu, edhe vargjet e famshme të himnit të flamurit, të përfutuara nga vetë Fishta, marrin, mbrenda gjendjes së tillë, rrjedhë e kuptim tjetër.

Bini Toskë e Bini Gegë!

Shoqi- shojnë shkoni tue djegë!

Bini n’pshesh! bini n’laknorë! (Fishta, Satirika, 1997, f. 390).

Qeveritarët turkashakë dhe veglat e tyre, që e mashtronin popullin “Tuj u shitë për ‘liberala’. / Per ‘modern’ e ‘oksidental’”, por që ishin, siç i cilëson Mihajl Grameno – syrratqerepa, përdornin mënyra të ndryshme diskriminimi përballë shtresave të popullsisë e të krahinave të Shqipërisë, në veçanti ndaj elementit katolik shqiptar. Kjo del në shesh sidomos nga fjalët e Boskut në parlament, drejtuar kryeministrit:

Thotë – si vllazën s’po jetojmë,

As vllaznisht Shqypnín s’po gzojmë:

Kush me tul kush me koc n’gojë. (Fishta, Satirika, 1997, f. 349).

ose

Se na t’dam jemi ner veti,

Si mos t'ishim njerz t'nji shteti,

Fisit t'ndryshëm si t'ki'm le. (Fishta, Satirika, 1997, f. 352).

Mirëpo, fytyra e vërtetë e qeverisë, e udhëheqësve shtetërorë, e pakurrizorëve e analfabetëve asambleistë dhe parlamentarë (dallkawkë e analfabetë, siç i cilën Fishta), shprehet nga rrëfimet e vetë përfaqësuesve të pushtetit – nga veglat e tyre, që nuk ishin të paktë as në Gegni e as në Toskëri. Ata ishin shumë dhe të pranishëm kudo “*si lami i grunit me korba*” dhe bënë pjesë në të gjitha organet ku vendoseshin gjërat e rëndësishme politike, shoqërore e kulturore. Pikërisht veprimi i tyre kishte shkaktuar errësirën shpirtërore, duke aprovuar dhe zbatuar ligje e veprime harbute dhe antikombëtare. Këta pushtetarë i përngjajnë njëri - tjetrit “*Si ato bagla m'nji pleh tha*”. Publikisht i masin fjalët, thonë atë që duhet thënë para të tjerëve, për t'u hedhur pluhur syve (se janë vëllezër me të krishterë, se janë duke bërë çmos për përparimin dhe mbarësinë e Shqipërisë), ndërsa bëjnë atë që u shkon për shtat, duke bërë një jetë të qetë e të pasur si dëshmojnë Kryematarja, Veshllapota, Kryekortollja, Kalangerreçi e të tjerë. Ata janë njerëz me një të kaluar të errët e të pistë dhe mbrenda shpirtit të tyre janë ngjizur veset më të këqija e më të shëmtuara. Mirëpo, atyre u mjafton që t'u shkojë kungulli mbi ujë, që ta bëjnë “barkun kodër” me ushqime, të paguhen mirë e të kenë privilegje, që në shtetet e tyre nuk do të mund t'i kishin. Kjo shprehet në mënyrë të qartë në rrëfimin e Kalangerrçit, që shenjëzon prototipin e pushtetarëve dhe të shërbëtorëve të tyre.

Jo, po, vetë – e kam pa rrenë –

Kurr shqiptar – tobe! – s'kam kenë,

As s'kam dijt se shka asht Shqypnija,

Shka Gegnija – e shka Tosknija,

Shka kombsija – e shka lirija,

As shka t'zijt asht Qeverija;

As kam pasë un dijeni

Për at Flamurin kuq e zi,

Që tue hjedhë rri për tërthuer

Atje nalt mbi Prefekturë,

Ku pat kenë 'hana' dikur.

Se un tash vonë jam ba shqiptar,

Kur jam shkrue s'pari zyrtar

E m'u lidh rroga n'frang ar. (Fishta, Satirika, 1997, f. 394).

Pushtetarët e këtillë nuk cilësohen vetëm për veprime të këqija e të shëmtuara në çastin kur kryejnë detyrën e tyre dhe paguhen nga arka e shtetit shqiptar, por bartin mbi supet e tyre mëkate e vepra të ndyra, pikërisht ndaj shqiptarëve, në krye të shtetit të të cilëve janë dhe vendosin për fatin e tyre. Përmasa e një tragjike të tillë shprehet në mënyrë tipike nga fjalët e Veshllapotës, i cili dikur kishte larë lesh e lí në shqiptarët sa edhe ua kishte pirë gjakun atyre që përpiqeshin e flijoheshin për Shqipërinë, ndërsa tash vetë merrte pjesë në shtetin shqiptar. Ja si e zhvesh Fishta këtë paradoks të paradokseve.

E pra, e di ti, lum zotnija,

Se si vetë, po tash do mot,

– Kur ktu urdhnote tjetër zot –

E na i'm n'fes' e n'redingot' –

Kam la lesh pa kqyrë shka â mshira.

M't'gjith njata shqiptarë qafira

Që i kam gjetë se per Shqipni,

Kan punue, e për liri,

E për Flamur kuq e zi

I kam rrahë, i kam mundue,

Tokë e shpi u kam pushtue

Shenjerzue u kam un varzë e grue,

E i kam kalbë, besa, n'hapsane,

E i kam tretë syrgjyn n'Adane,

U kam dhanun mal e shkrep,

I kam marrun për gazep,

Un, po, vetë, po bendenzyzi:

Pse mehmurët që çote Yldyzi

Ishin t'butë e s'ki'n kyvet

Për me ba Shqipnín terbjjet...

Si kje puna, tash, s'po dí,

Qi na u ba né kjo Shqipní,

Kshtu, pa pritë e pa kujtue:

Punë që kurr s'e kish mendue! (Fishta, Satirika, 1997, f. 393).

Letërsia jonë as para e as deri më sot nuk njohu një cilësim – karakterizim të këtillë të pushtetarëve me gjak e gjuhë të përzier, që shndërroheshin edhe në gomarë dhe shpërndërroheshin sipas interesave. Kjo gjë del edhe nga fjalët e Daut Efendisë: *“Po, po; sod shqyptar un jam, / E shqyptar për t'mbetun kam: / Fjesht shqyptar e zog shqyptarit, / Mjaft qi t'm'hecë mue rroga arit.”* (Fishta, Satirika, 1997, f. 398). Sjellje e qëndrim të ngjashëm kanë shumë pushtetarë e parlamentarë të tjerë dhe në “Gomarin dhe Viskun e Babatasit” ato përsëriten disa herë. Ky veprim, s'do mend, s'është i rastit. Autori do ta përlligjë gjendjen nga vetë goja e personazheve të ndryshëm, përkatësisht të pushtetarëve dhe puthadorëve të tyre.

Fishta është i ashpër përballë pushtetarëve bihudë e delbederë të rrezikshëm, që ia thithin gjakun popullit, duke e shpjerë në greminën e rrënimin të pashmëngshëm. Nëpërmjet fjalëve të Hundleshit (Koço Tasit) poeti zhvesh karakterin e tyre, veprimet me pasoja të mëdha dhe pangopshmërinë e tyre për ta shfrytëzuar djersën e popullit dhe kacën e shtetit.

Asht e vërtetë. E un e di,

Se me pare e gjak shqiptarit

Janë tue u mbajtë do qej pazarit –

Do bihudë e derbederë,

Të pa rod e nierz t'pa nder;

Si edhe ndodhë ka tash n'e vona,

Me dhanë shteti napoljona

Për t'la borxh kumarxhish,

Borxhe t'turpshme bataqçish. (Fishta, Satirika, 1997, f. 366).

Gjendja e tillë përligjet edhe në aktin e parë e të dytë të “Viskut”: *Konstitucionalët* dhe *Neoshqiptarët* ku Fishta, nëpërmjet ballafaqimit të përfaqësuesve kryesorë të pushtetarëve dhe të opozitarëve, ndriçon dy koncepte dhe qëndrime të ndryshme: me një anë pushtetarët që me çdo kusht dhe në çdo mënyrë përpiqen t’i bindin deputetët dhe të tjerët që janë duke bërë shumëçka për ndërtimin e shtetit modern e perëndimor shqiptar, dhe më anë tjetër, patriotët e ithtarët e përparimit dhe të mbarësisë së njëmendtë të atdheut e të botës shqiptare. Në aktin e tretë *Të mallkuemt* nëpërmjet gojës së Babatasit, Fishta i kërkon ndihmë Zotit që të ndërmarë diçka për ta shpëtuar Shqipërinë, meqë në kushte e në rrethana të tilla, vetëm ai mund të bënte diçka përballë sistemit që kishin krijuar pushtetarët gjysmë-shqiptarë, gjysmëturq (“*Mue Shqipnija m’doli vlla, / Ma dahah se vetë Turkija*”), gjysmëgrekë e gjysmë-sllavë, me pafytyrësinë e dhe ndytësinë e tyre.

O Ti i lumi Perendí,

Qi kurgjâ s’Të ndollë pa hiri,

Deh! kij dhimë per ket Shqypní,

Edhè shif se sa vampiri,

Sa vampiri e sa qafíri,

Sa qafíri e muhaxhiri,

E magjupi edhè halldupi,

E hajduti e farabuti

I Tosknís e i Gegnís,

–Por elè mâ i Toskënis –

Per nen maskë t’atdhédashtnís,

E kan msy m’e përpjij gjallë. (Fishta, *Satirika*, 1997, f. 420).

Kjo kërkesë e poetit drejtuar Hyjit si dhe akti i mallkimit, që u bën pushtetarëve dhe shërbëtorëve të tyre, lidhen me faktin se Fishta ishte prift dhe ky ishte mjeti kryesor i tij. Ç’është e vërteta, Fishta poet e prift kishte dy mundësi: me një anë të vringëllonte “shpatën” e fjalës, duke i goditur në forma e në mënyra të ndryshme pakurrizorët dhe vampirët e tillë pushtetarë, dhe si bari shpirtëror, si predikues i Fjalës së Hyjit, ta përdorte, kur nuk mbetet rrugëdalje tjetër, “shpatën” e mallkimit. E dihet se mallkimi është dënim më i rëndë sesa edhe

vetë vdekja; është vdekje për së gjalli; personi i tillë nuk i duhet as shoqërisë, as familjes, askujt. Njerëzit e mallkuar nuk kanë asnjë vend tjetër pos ferrit. Pikërisht me fjalën ferr edhe mbaron kjo kryevepër satirike e letërsisë sonë.

Njohësit e dorëshkrimeve të tij thonë se përpos titullit *Ferri* dhe emrat e atyre që duhej të gjindeshin në të, Fishta nuk ka shkruar asnjë fjalë tjetër. Pse ai veproi në këtë mënyrë është vështirë të thuhet. Megjithatë, mendoj se mallkimi dhe ferri ngërthejnë një kuptimësi shumëësore. Si do ta ndienin veten të mallkuarit në ferr dhe në ç'mënyrë do të vuanin, këtë secili lexues, në mënyrën e vet, mund ta marrë me mend. Për këtë arsye mund të thuhet se kjo veper e Fishtës, në qenësi, është e përfunduar.

3.5. Rëndësia e kontrastit

Në të dy pjesët, përkatësisht në gjashtë aktet e veprës “Gomari dhe Visku i Babatasit” shqiptimi i dukurive, i personazheve dhe i veprimit të tyre bëhet në formën – në rrafshin kontrastik e kundërshtues, gjë që i jep veprës një vlerë të veçantë, sidomos mesazhit poetik.

Që në nismë të veprës Fishta ballafaqon grupin e pushtetarëve që flasin pareshtur fjalë të mëdha për veprimet e tyre të mëdha, për ta ndërtuar një shoqëri moderne e një shtet demokratik e perëndimor, por, siç thotë poeti, “*Qi p’r Atdhé e nderë të t’Parëve / Dër me sod një marimangë / Prej biruce s’e kanë shmangë*”. Derisa pushtetarët marrin rroga të mira në napolona ari ose ndjekin hotelet më të shtrenjta të Evropës, duke e bërë barkun “kodër” ose “*E ki’n barkun si bagtija*”, të tjerët nuk kishin as të hanin bukë. Një parabollë e ditëve të sotme, ku pak gjëra kanë ndryshuar në mendësinë e udhëheqjes politike, dhe kjo e bën të guximshëm poetin që ta argumentojë në atë kohë. Edhe vetë akti i krijimit të kësaj vepre

është kontrastik: në vend që poeti të këndonte për të Parët, për punën e Kastriotit, për ndonjë atdhetar apo dëshmor, për ndonjë ngjarje të rëndësishme nga e kaluara ose ngjarje të kohës, ai vendos ta shkruajë një poem melodramatik për një zog gomarit.

Ani pra Shqyptarët e Sodit

S'çajné fort kryet per punë t'Kastriotit,

As per njetë trimnín e t'Parit,

Ke janë dhânë mbas rrogash arit.

Prandej thashë unë, se per s'mbarit

Do t'tingllojë per veshë t'Shqyptarit

Nji poem mbi 'i zog gomarit. (Toska, 1942, f. 7).

Kjo shprehet edhe në vendimin e ministrit të kulturës dhe të qeverisë, që vendosin ta ndërtojnë, sa për sy e faqe, muzeun në Tiranë, si “dëshmi” (sidomos për të huajt) e përparimit dhe e modernizimit, ndërsa mungonin entet themelore, shkollat dhe spitalet. Pushtetarët theksojnë pareshtur se janë duke ndërtuar një shtet perëndimor, ndërsa, nga ana tjetër, të gjitha ligjet hartohen mbi sistemin juridik anadollak. Në Parlamentin shqiptar, ku duhet të flitej shqip, përdoret gjuha “mushkë”, e shartuar me plot fjalë turke, ndërsa inspektori i arsimit të shtetit shqiptar nuk di të flasë shqip. Edhe në fushën e marrëdhënieve me shtetet e tjera, fjala vjen, me Italinë, Fishta ndriçon demagogjinë: me një anë të nënshkrimit formal të traktatit, po vijimin e marrëdhënieve të tendosura midis dy shteteve.

Edhë Itale e Shqyptarí

Kanë me u ndezun flakë n'dashtní

– Merret vesht, njana dhe tjetra –

E, tu' u dashtun mirë me kthetra,

Kryet shoshoqes kanë m'i a lmue,

Krah e m'krah edhë tue kndue

Mbarë e mbarë si 'i parë zamare,

Kanë me mârrë njetë kangë shqyptare:

“Hajde hajde, Ali Dervella;

“Po kush t’qiti n’kto punë t’kthella?” (Toska, 1942, f. 46).

Në mbledhjen, ku duhet të kuvendohet për kushtetutën dhe ligjet e rëndësishme të shtetit shqiptar, kryeministri vë në rend të parë ngritjen e rrogave të pushtetarëve. Bile ai propozon që asamblistët të marrin rrogën për tre muaj me “paradhane”, të cilit propozim Babatasi i përgjigjet: *“Për me luejtë bixhos n’mejhane.”* Kryeministri parashtron punët që duhet të bëhen (natyrisht se çka është bërë s’ka çka të thotë) për ndërtimin e urave mbi lumin Mat, Cem, dy mbi Shkumbin e tri mbi Devoll, Babatasi (me veti) *“Edhe nji Tiranë – Stambollë...”*

Për punët që qeveria mendonte t’i bënte, Hundëleshi i përgjigjet kryeministrit:

Dokrra! Pollavra!

Se un e dij ç’janë kto paçavra,

Këto shtupa letrash kote

Që na i qet zotnija jote

Ktu përpara... (Fishta, Satirika, 1997, f. 366).

Pushtetarët turkoshakë dhe shërbëtorët e tyre rrahin gjoks, siç ndodh me Dallkaukun, se nuk çajnë kokën për fe, se myslimanët e të krishterët janë vëllezër, se Ungjillin dhe Kurandin *“Hjedhë i kemi mbi tavanë”* (si thuhej edhe në kohën e komunizmit – enverizmit), meqenëse kishat e xhamiat na kanë përçarë (prapë si në kohën e komunizmit), se besimi i të gjithëve është Shqiptaria, ndërsa më vete (Dallkauku): *“Meazallah”*. Për pushtetarët trillohen ngjarje e veprime të ndryshme se paskan qëndruar për atdhe, se kanë prerë shkje e turq, ndërsa ata vetë, kur duan të thonë të vërtetën, i mohojnë trillimet e tilla: *“Le se vra nuk kam kurrkend.../ Si m’kan shpifë ketë punë, s’e di.”* Pra, një gjë e thonë publikisht e një tjetër e mendojnë ose ia thonë njëri- tjetrit. Kjo për ligjet nga ligjërimi i gjatë i Daut Efendisë, i cili, derisa mban fjalim, thotë me zë të lartë *“Rroftë Shqipëria”*, ndërsa (*“tue pshtye dy a tri herë m’anash”*) e mohon atë *“Tobe stagi furullah!”*

Këtë strategji të shqiptimit kontrastik të dukurive e të botës së personazheve Fishta e përdor edhe në raste kur kritikon, fjala vjen, mënyrën e veprimit të njerëzve të botës sonë në përgjithësi.

“Qi gjithmonë e kem’ pasë vrapin

Mâ të madh se kem' pasë hapin". (Toska, 1942, f. 21).

3.6. Rrëfimi satirik i rrafshit të lartë artistik

Në veprën “Gomari dhe Visku i Babatasit” Fishta nuk trajtoi vetëm tema të rëndësishme, nuk preku, siç thamë, ku varra kullonte gjak, po ai, para së gjithash, krijoi një vepër të rëndësishme arti, siç thotë edhe vetë, simbas rregullave të poezisë. Ç’është e vërteta, Fishta nuk ndjek ndonjë model paraprak të shtjellimit të materies, që e bën objekt trajtimi poetik. Vepra e tij – një mozaik mjeshtëror i gërshetimit të satirës, ironisë, sarkazmës dhe të groteskut – në qenësi është një dramë – tragjedi, edhe pse në të nuk ndodhin vrasje e vetëvrasje si në llojin përkatës klasik. Përmasa e mirëfilltë komike mbetet nën hijen e dramës dhe tragjikës që e përshkon veprën fund e krye. Janë pak raste në këtë vepër që të bëjnë të qeshësh, siç ndodh, fjala vjen, kur dhëmbi i Plakës e godet godinën e muzeut dhe e rrënon. Domethënë, Fishta edhe në rrafshin e llojit letrar, krijoi një vepër të mëvetësishme dhe origjinale. Kjo provohet edhe nga gjuha gjallërike, e pasur, e natyrshme; nga vargu i përpunuar e mjeshtëror. Në strukturën tekstore ai shpesh fut fjalë të urta, urti popullore, shprehje dhe idioma të veçanta, që i japin veprës një ngjyrim dhe vlerë të papërsëritshme, sidomos në rrafshin e ngjeshësisë (lapidaritetit) e të bukurisë së shprehjes poetike.

Dëshmi e kësaj janë edhe shembujt e përdorur në këtë punim. Në vijim po sjellim edhe disa të tjerë, që dallohen për shtjellime mjeshtërore dhe për vlera të larta poetike, siç ndodh kur Mati Logoreci i demaskon veprimet e rreme të pushtetarëve me një ligjërim poetikisht të ngritur.

T'tana rrena e kaçarrena,

Edhe petlla t'qitun n'ujë,

Pluhën sysh për gjinde t'huej:

Thue se t'huejtë janë teveqela,

E jo ma do biramela

Me t'dhanë voen, besa, pa t'kuq,

Me t'shti gogla për kakruq. (Fishta, Satirika, 1997, f. 386) .

Ose në ligjërimin e Drejtorit A, i cili në një çast e kundërshton mendimin e ministrit se shkollat françeskane në Shqipëri na paskëshin përgatitur “tradhtarë”. Drejtori i bën të ditur ministrit se në ato shkolla ishin përgatitur njerëz që më vonë ishin bërë intelektualë e atdhetarë të shquar:

N'shollë fretnore. A e din, zotni,

Kush ka xânun n'ketë 'skoli'?

Qaj Preng Jaku, si harusha,

Qaj Lucë Nishi e qaj Prengë Tusha,

Dy djelmoça, sy skyftera,

Si edhë ata oficjerat tjerë,

– Gjetun gati kurdoherë

Per Shqypni me ra n'poterë –

Qi mbas msimit t'Françeskanvet,

M'shpinë u u lshuen kta esadjanvet... (Toska, 1942, f. 15).

Edhe ligjërimi i Babatasit për politikën e jashtme të shtetit shqiptar, sidomos të ministrit, që kishte vizituar Italinë dhe Belgjikën, dëshmon për mjeshtërinë dhe mëvetësinë e përfutimit të vargjeve, të tablove poetike, për ngjyrimet dhe nuancimet e shumta e të pazakonshme.

Veç se rruga i vojt “bihude”,

Edhe i shkuen paret “zollude”;

Pse “Barbanti”, si un kam ndie,

Po kish kënë një bastanxhi

Qi epte vetë, po, kastraveca

Per sherqij, edh' epte specca

Per tomate e patlixhana,

kshtë qi N... – atë e pasët nana! –

Tânë korrname e punë të mdhaja,

Kthej n'Tiranë me i kâl mushkaja. (Toska, 1942, f. 21).

Një rrafsh të tillë të shtjellimit të lartë poetik gjuhësor e shprehës kemi edhe kur poeti e jep portretin e pushtetarëve, të cilët janë shqiptarë vetëm për kësulën që bartin e jo dhe për veprimet që bëjnë; janë shqiptarë vetëm pse hanë “kosha gjelash”, “pilaf me kos”, “tarator” dhe për barkun plot.

Barku sod u rri' ju koder,

Kargatisë e bamun loder:

Dër sa ata burrat e dheut,

Qi per jetë e nderë t'Atdheut

Kanë shkrî gjâ e shpija t'veta,

Janë tue dekë rrugave ûnit,

Me ju dhimbtë gurit e drûnit;

Persè, po, kta matrahula,

Kta Shqyptarë – Shqyptarë kah ksula,

N'vend qi ju me u vû m'konop,

A se brît m'jau zbrû me shkop (Toska, 1942, f. 52).

Cilësi të ligjërimin të ngritur poetik vërehen edhe në veçantinë e gjuhës së personazheve. Pikërisht nëpërmjet gjuhës së tyre ndriçohen çështje të prejardhjes e të karakterit të tyre. Kjo provohet nga fjalimi që mban kryetari i bashkisë së Tiranës, në çastin kur në tryezat e hotelit (Pas mbledhjes së parlamentit) “shkëlqen” ëmbëlsira dhe pikërisht gjuha e tij e karakterizon mirëfilli atmosferën.

O zotnaj! n'ket ditë fatbardhë

Per rreth sofres t'gjith kem' ardhë

E mbledhë tokë si kokrrat n'shegë.

S'jemi Toskë as s'jemi Gegë,

As kristjan as muhamedan;

Tuerk e Shkja – ktu ma nuk ka:

Jem' Shqypetarë – të gjith një vlla.

Neve nana kemi Shqypnajn:

Do t'i siellim lumtënjajn. (Fishta, Satirika, 1997, f. 412)

3.7. Aktualiteti i veprës edhe sot

Vepra “Gomari dhe Visku i Babatasit” edhe pse është satirë klasike dhe prej saj na ndan një kohë prej tetëdhjetë vjetësh, me shumë përbërës të saj ajo për lexuesin e sotit ka mbetur moderne dhe aktuale (Fishta, Satirika, 1997, f. 28). Në qoftë se i sjellim ndër mend vetëm për një çast dukuritë e ndryshme, që kanë ndodhur në botën tonë në vjetët e fundit, rrjedhat e ndryshme në jetën politike e kulturore: lufta civile apo vëllavrasja e vitit 1997 në Shqipëri (sidomos në Shqipërinë e Jugut), puna në Parlamentin e Shqipërisë (edhe vrasjet politike brenda ndërtesës së Parlamentit), korrupcioni i shprehur nga qeveritë, që u ndërruan e u shpërndërruan, duke filluar nga kryeministrat dhe misitrat dhe pushtetarët e tjerë, ngjarjet në Kosovë, në Maqedoninë e Veriut dhe në trojet e tjera shqiptare, atëherë mund të themi se kjo vepër e Fishtës është, në përbërësit kryesorë, aktuale sa në kohën kur u shkrua dhe si e tillë ka

ruajtur në atë masë aktualitetin e saj. Kjo ngjet për arsye se Fishta në këtë vepër perceptoi dhe trajtoi, në një rrafsh të ngritur artistik, dhe në mënyrë sa të veçantë aq dhe të mëvetësishme, dukuri të qenësishme të botës e të shpirtit të njeriut, që qenë e do të jenë përherë të përtashme (aktuale). Pikërisht ashtu siç i shkruante, më 1922, Atë Pal Dodajt nga Parisi: “Jam tue shkruar një poem satyrik me randsí (sic), në tetroksh të rimuem, dy kangët e para të cillit, shpresoj, kanë me kenë gati para se me lanë Parisin. Do të flitet në ket poem per jetën politike shqyptare, *si atë të shkuemen, të tashmen, edhe të perardhshmen* (Fishta, Estetikë dhe kritikë, 1942, f. 198).

Në këtë rrjedhë dhe mbrenda kësaj strategjie përceptuese dhe krijuese duhet parë rëndësinë, modernitetin dhe aktualitetin e veprës “Gomari dhe Visku i Babatasit”, por edhe të veprave të tjera të tij si “Luhuta e Malcís”, “Mrizi i Zanave”, “Anzat e Parnasit”, Vallja e Parrizit” e të tjera.

IV. Nikolejda

Kjo vepër mund të themi se është trajtur pak për të mos thënë aspak. Ajo është vlerësuar si vepër satirike e integruar në kryeveprat satirike *Anzat e Parnasit* e *Gomari i Babatasit*. Që në titull, na jep të kuptohet se vepra ka në fokus një personazh që quhet Nikollë. Ky personazh është personazh real, madje një nga personazhe për figurën e të cilit, Fishta ka shkruar mjaft, Knjaz Nikollës, krajlit të Malit të Zi. Ky i fundit, i cili njihet për urrejtjen dhe pushtimin e viseve shqiptare, ishte personazh shumë i përmendur në *Lahutën e Malcís*. Mund të shtojmë se autori krijon raporte intertekstuale mes veprave të tij prandaj shumë pjesë që përsëriten, janë preokupime të vërteta të autorit, qoftë me artin letrar, qoftë me realitetin shoqëror. Fishta madje është kritikuar se ka vjellë vrerë kundër tij dhe popullit

malazes, duke derdhur në letër helmin mefistofelik. Në realitet, Fishta, duke e njohur historinë shqiptare e sidomos ngjarjet e Veriut, ku Malësia e Madhe ishte përherë në luftë me Knjazin, nuk ka mundur të mos krijojë vepra që do ta mbanin gjithmonë në kujtesë luftën e pashembullt e të pabarabartë të shqiptarëve kundër një mbretërie që, në dukje e vogël, por e përkrahur vazhdimisht nga të fortit të Evropës.

Te Nikolejda, autori satirizon me Nikollën, duke e paraqitur situatën e tij të pashpresë dhe të rrënuar nga ana ekonomike e financiare, dhe të mundur në anën tjetër nga Fuqitë e Mëdha. Ai orvatej që të krijonte aleanca të reja për të rimarrë trojet shqiptare dhe për ta kthyer nderin e tij në vend.

Po, me kadale! Pse djelmt e Shqypnis/ nuk druen mauzerreve t'ana e t'Mosokvisë" (Fishta, Satirika, 1997, f. 434). Këto vargje, janë preludi i një zinxhiri humbjesh e zhgënjimesh të Knjazit, kur përmes tyre Fishta arrin satirën dhe ngrit shqiptarët sikur në epin e tij. Në fakt, deri tani, kishim një satirë që kishe për qëllim të demaskonte serën shqiptare, tani kjo satirë ndërron kahje, e demaskon ambicien dashakeqe të armiqve të popullit shqiptarë, të cilët nuk ndalojnë dot së ëndërruari tokat shqiptare.

Ecejaket e Knjazit në oborrin e tij, janë të krahasuar me ato të rrugëtimit të Odisesë së Greqisë gjatë kthit të tij në Itakë. Odisea është mishërim i peripetive, i labirinteve, i mundimeve për të arritur cakun; i ndalesave, i devijacionit ideologjik dhe i tundimit; megjithatë edhe i shpresës dhe këmbënguljes në fitore. Ndonëse te Odisea e Fishtës këto llogari nuk sjellin rezultat. Ai vë në lojë dhe krijon situata groteske ku më shumë se një mbret, Knjazi paraqitet si ndonjë lustatar i thjeshtë e i dëshpëruar.

Në këtë vepër janë përmbledhur edhe disa poema tjera që nuk lidhen me këtë tematikë: *Kur pata kenë ba Papë, Dreqnit e Dom Ndreut, Si i don mushka drutë e Baraba.*

Secila ndërthen në vete satirë deri në grotesk të autorit rreth situatave apo kontekste ku jetoi. Dëshirat e porealizuara të poeti mbi vënien e punëve në rend të Shqipërisë, i shpreh bukur te *Kur pata kenë papë*, ku përmes një ëndrre që kishte parë, ai ishte zgjedhur Papë, dhe ngase kishte aq autoritet, kishte filluar një fushatë spastrimi në mesin e klerikëve që kishin ndikim të huaj në liturgji por edhe në në mësimin e fesë në gjeneratat e reja.

Kjo ishte më shumë satirë kushtuar Pater Anton Harapit me të cilin komunikonte me një gjuhë më të thellë, mbase edhe përmes kodesh, arrinin mirëkuptimin rreth rrugëtimit të tyre të përbashkët qoftë në misionin fetar ashtu edhe në atë kombëtar.

Fishta megjithatë, deri në vdekje qëndroi idealist, ndonëse me mjaft lëkundje, jo serioze por të ndikuara nga inercia e shoqërisë sonë, por i mbrujtur me ndjenjë kombëtare, ai u mishërua me vendin e të parëve dhe gjithmonë qëndroi vigjilent kur paraqitej dilema e ekzistencës ose shkatërrimit të identitetit kombëtar.

V. Fishta, përmes mitit shtjellon realitetin

5. 1. Fishta: Mitologjia, realiteti dhe veladoni

Gjatë tërë krijimtarisë së tij, ai ka gjetur gjithmonë prehje në kthimin në mitologji, kulte dhe legjenda. Njohës i mirë i antikës, sidomos veprave të Homerit, Euripidit, Eskilit, Virgjilit etj., Fishta lidh pjesë që u takojnë miteve në këto shkrime por që kanë një origjinalitet dhe dallojnë në esencë. Nuk mund të bëhet fjalë për një kopjim të drejtpërdrejtë sikundër ndodh në shumë raste, por një vazhdimësi të traditës së shkrimit me atë diskurs, duke u bazuar edhe në traditën e lashtë shqiptare, ku mitologjia jonë është ekuivalente, ndonëse e lënë në errësirë e pak e njohur, me mitologjinë greke e romake.

Letërsia gojore, aq shumë e pranishme te Fishta, si dukuri komplekse vjen në fushën e interpretimit shkencor krejt natyrshëm nëpërmjet antropologjisë: kalimi i saj prej një tradite gojore në një letërsi të kultivuar bëhet duke u shënuar kryesisht si dukuri antropologjike. Miti i malit, psh. te Fishta, në aspektin letrar shfaqet përmes letërsisë gojore e cila shërben si urë lidhëse me letërsinë e kultivuar. (Vata, 2013, f. 64). Pra fillimisht, duhet ta kemi parasysh se para se të kujtojmë se te Fishta ekzistojnë ndikime të letërsisë së vjetër greke e romake, duhet të besojmë se në psikikën e tij janë shtresuar tablo nga tradita gojore shqiptare që është po aq e lashtë sa ajo greke e romake.

Mali (Parnasi), andej ku rrinë zanat, apo muzat e poetit, andej kah vijnë forca të dritës, vijnë edhe anzat. Rrjedhimisht, ky gërshetim i traditës gojore në letërsinë e kultivuar dhe katapultimi në satirë, ku anzat duke ardhur nga Parnasi sjellin bekim me pickimin e tyre, proklamon katërciprisht se poeti ynë ka qenë gjeni i rrallë i vargut, traditës e letërsisë së mirëfilltë. Pickimi i Anzave është aluzioni në ngacmimin e plagës për ta ndërgjegjësuar shqiptarin e kohës së tij por edhe më tutje, për ta krijuar një elitë të shëndoshë intelektuale shqiptare.

Duket se Fishta i “rivalizon” autorët e lashtë me prekje në mitet tona e legjendat që kanë po aq fuqi të shndërrohen në realitet artistik. Cikli i Kreshnikëve, i mpleksur te poeti, është këmbëngulës të shfaqet haptas në krijimet e tij.

Sa herë poeti ndihet ngusht të gjejë zgjidhje origjinale, i thërret Zanat e Parnasit, që është një paralelizim mes prendive të Olimp. Parnasi i Fishtës, është sistem tjetër ku sundon drejtësia e jo komploti e kufta për pushtet sikurse ndodh në Olimp. Zanat i vijnë në ndihmë poetit, duke e kanalizuar dhe forcuar.

Duket paradoksale se si një klerik, që kishte studiuar në teologji dhe për më tepër ishte i formuar të besonte në një krijues të vetëm, të kishte këtë lidhje të pashkëputshme me ndjesinë pagane. Realisht kjo nuk i bën negacion profesionit të tij por lë të kuptohet se Fishta ishte ndër të paktët poetë që nuk qe robëruar në veladonin e priftit, dhe jeta e tij letrare jetoi e ndarë nga profesioni e misioni i tij meshtarak. Ndryshe si do të spjegohej logjika me të cilën ai i bën personazhe figurat e shenjtërve, ku herë-herë ata dalin humbës përballë dinakërisë njerëzore dhe egove të tij.

Fishta përballë realitetit nuk është i ndrojtur por me një qetësi apostolike, arrin të depërtojë në mendësinë e shoqërisë. Ai lufton në shumë fronte dhe arrinë gjithmonë të dalë fitues për faktin se e njeht mirë logjikën e rrjedhjes së gjërave dhe të vërtetën.

5. 2. Satira e Fishtës aktuale edhe sot

Nëse ekziston një krijimtari që ka shtrirje në kohë dhe aktualizohet pothuajse gjithmonë, ajo është krijimtaria e Fishtës. Me theks të veçantë, satira.

Në këto vepra që u munduam t'i analizojmë, e shikua se trajtohen probleme që kryesisht përkohë me një realitet të hidhur Shqipërisë së kohës. Mirëpo, nuk ka sesi të mos e kemi vënë re se aktualiteti është i padiskutueshëm.

Kujtojmë deputetët shqiptarë që trajtohen në *Gomarin e Babatasit* dhe nuk kemi se si të mos i ndërlidhim me përfaqësuesit e pushtetit tonë aktual. Nëse autori thotë se ata vjedhin në emër të patriotizmit dhe të bëmave joreale të tyre rreth lirisë së vendit, e njëjta histori, me ndonjë modifikim modest, ndodh edhe sot. Kjo na ngjallë të mendojmë me një trajtë profetike që ekzistonte në letrat e Fishtës. Kjo shpjegohet me fatin se autori komunikon në kontekstin e kohës së tij por siç duket njohja e mendësisë shqiptare ka bërë që Fishta të arrijë të komunikojë me ne edhe në ditët e sotme.

Sa herë hamendësohemi se pse gjatë tërë kësaj periudhe tranzicioni, ne nuk kemi arritur të mëkëmbemi e të bëjmë progres, m'faton ta kujtojmë *Metamorfozën* e Fishtës, ku e kuptojmë qartë se kush e udheheq një shoqëri dhe cilat duhen të jenë kriteret për të ndodh e kundërta. Kur hamendësohemi se si nuk arrijmë ta mirëkuptojmë njëri-tjetrin në rastet më delikate për fatet e popullit, kujtojmë historinë që i rrëfen Fishta Ndoc Nikajt, atë të triumfit të Djallit mbi Shën Nikollën, kur shkarpat u shitën e jo mendtë.

Fishta kishte dhënë një përgjigje rreth mosfunktionalizimit të shqiptarëve në kohën pasi ishin pavarësuar, duke e lidhur me anijen e Shën Nikollës, dhe në këtë formë, ai e dënon njeriun e tillë, që nuk heziton ta pranojë secilën djallëzi para një detyre të shenjtë, atë që edhe Hyji krijues e urdhëzon, të dashurisë dhe unitetit mes njerëzve.

Kjo shtrirje në kohë, kjo tërësi kuptimësie që jep Fishta, jep përshtypjen e një akuarium ku rrinë të gjalla idetë, bindjet, forma e veprimit dhe mendësia shqiptare. Së këndejmi jepet të kuptohet se shumëçka që ka shkruar Fishta, janë aktuale edhe sot. Duke qenë i anatemuar për vite me radhë, ka qenë e mundshme që ai të harrohej, por fati i

aktualitetit, si aurë e pandashme nga krijimi fishtian, bëri që ai të jetojë përgjithmonë në kujtesën shqiptare. Nuk mohohet fakti se satira e tij ia ka krijuar armiq rreth vetes.

Mirëpo, paradoksalisht, këta armiq ia ka krijuar më të shumtë pas vdekjes. Me instalimin e regjimit komunist, është parë me neveri dhe dyshim tërë krijimtaria e prelateve françeskanë. Fishta, u përdhos pas vdekjes, për arsye ende të pakapshme për mendjen e njeriut. Një figurë e madhe që e ka mbrojtur vendin në arenën ndërkombëtare dhe e ka nderuar qenien shqiptrae ngado që ka shkuar, të dënohet “pa gjyq” përbën një nga ato mëkatet e pafalshme që ka bërë shoqëria jonë. Kjo ka lidhje me vazhdimësinë. Vazhdimësia e të qenit i gjallë edhe pas vdekjes, duke qenë konceptualisht kundër logjikës dhe ideologjisë komuniste, ka shtruar rrugën e bjerrjes së figurës së tij. Për një pushtet që synon përjetësinë, vazhdimësia e forcave të kundërta përbën pasiguri.

Rrjedhimisht, satira duke qenë më afër realitetit se fiksionit, në kuptimin e shtjellimit tematik të një mendësie, ka qenë pika nevralgjike e arsyes së anatemës së Fishtës nga historia e letërsia shqipe.

Koliqi shprehet kështu: *Përpyekja me e cenie madhnin e Poetit Kombtar, na bani me dyshue mbi fatet e kombit. Por tash, mbas një të katër qindvjeti qi Ai ndrroi jetë, gjindemi përpara faktit se kujtimi i Tij në vend qi me u tretë vjen tue u ba përhera ma i gjallë e veprues. Hija e Tij asht midis nesh* (Koliqi, 1997, f. 59).

5. 3. Fishta teoricien e poet

Formimi intelektual e edukativ i Fishtës, jep të kuptohet se ishte figurë poliedrike, kishte njohur prej eruditi mirëpo kishte edhe talent të rrallë në krijimtarinë letrare, e në veçanti në varg poetik. Duhet theksuar se shkollimi i tij ishte teoria e letërsisë por ai duke u thelluar në studime letrare kishte krijuar bagazh të mjaftueshëm që krijimtarisë së tij t’ia japë ngjyresën artistike. Stili i shkrimi të tij, në të gjitha gjinitë letrare ku vuri penën e tij, kanë kompleksitet e origjinalitet dhe janë në përputhje me çdo normë letrare. Vargu fishtian ngërthen në vete një përbashkësi idesh e emocionesh, të cilat shkrimtari i kanalizon dhe arrin

t'u japë një intonacion kumbues, sikur të dëshironte që mesazhin i tij të jetë më i madh se një kumt që mund ta lëshinin të gjitha këmbanat njeherësh.

Si në epikë ashtu edhe në lirikë, dramatikë dhe satirikë ai e parashikon fillimisht lexuesin, është psikolog, andaj vargu i tij ngjan me një patrabollë në ditët e sotme. Parabolizmat të tilla, janë te rrallë poetë që i kanë krijuar, sepse pakkush e kishte mprehtësinë e Fishtës. Sa i takon metrikës, Fishta, mbeti fanatik i tetërrokëshisht dhe i rimës AABB. Gjuha e tij, gegërishtja, që shumë kritikë e gjuhëtarë e kanë quajtur përkëdhelshëm si “gegënishtja e Fishtës”, komplekse dhe e veçantë, andaj mund të themi se duhet shumë njohuri dhe aftësi studimi që të arrihet të studiohet poezia e tij, në rrafshin gjuhësor. As ky punim, që i takon rrafshit kritik-letrar, nuk pretendoj se arrin ta zbërthejë tërë krijimtarinë e autorit, në këtë rast satirikën e tij.

Fishta teoricien, arsyetohet për faktin se ekziston një unitet në veprat e tij, një pastërti letrare dhe mbi të gjitha një respektim i estetikës, me çka mund të supozohet se ai e ka njohur estetikën edhe filozofikisht. Kur jemi te filozofia, autori njihet se ka qenë orator i madh i fjalës, i shprehjes dhe i lidhjes logjike në ligjërimin e tij. Kjo është mëse e qartë nëse kihet parasysh se ishte françeskan dhe retorika është një nga bazat e përgatitjes profesionale në këtë rregull meshtarak. Riti françeskan ka një planprogram tejet të ngarkuar studimesh që mbulojnë shumë fusha përveç teologjisë klasikë. Pra, poeti ynë kishte edhe një formim sadopak profesional edhe rreth shkencës së letërsisë. Shqiptarët e rrethit ku ai jetoi dhe veptoi, në zonat e Veriut dhe qendër në Shkodër, e njihnin për bari shpirtëror, si orator dhe njeri shumë të iluminuar.

Megjithatë ekziston një problematikë rreth dominimit të retorikës mbi letërsinë dhe anasjelltas. *Është vështirë të përfytyrohen raportet e vërteta midis arsytimit logjik dhe intuitës artistike të poetit, midis njohurive teknike mbi veprën letrare dhe asaj që Platoni e quante pushtim i shpirtit nga “çmenduria hyjnore”. Pushteti retorik (në tërësinë e mjeteve teknike të fjalës) dhe pushteti i artistit, ndonëse në vështrim të jashtëm duken sikur e kontrollojnë njëri-tjetrin, në të vërtetë kanë raporte të paparashikueshme midis tyre, jashtë rregullave dhe marrëveshjeve të caktuara.* (Dado, 2008, f. 53)

Qenia e poetit ka akumuluar mjaft emocione, ndjenja, dashuri dhe gjykim rreth shoqërisë shqiptare, vendit, traditës dhe artit në përgjithësi. Ai është shndërruar në mjeshtër të fjalës duke e skalitur mjeshtërisht secilin varg për ta tjetërsuar në perlë në dobi të thesarit të letrave shqipe. Idealizmi e çoi në rrugën pa kthim të interpretit të shpirtit shqiptar, të poetit të

kombit. Tani jo oratori, as intelektual, as kleriku, e as prijësi, por është poeti ai që manifeston dashuri për vendin, urrejtje për të keqën, admirim për të bukurën, kushtrim për liri, gjykim për ngecje e mbi të gjitha dënim me damkën e sakrilegjit për tradhti. Këto tipare janë të bështjellura palë-palë në organikën e Fishtës, në shtresat e subkoshiençës, të cilat gjejnë rrugë e shpërthejnë varësisht nga situata, akti, normativa por edhe konteksti (social e psikologjik).

Në letërsinë moderne (vitet '20 – '30) dominon një tematikë e atillë në krijimtari letrare që e përballë individin me botën që e rrethon. Njeriu shqiptar nuk kishte më nevojë për një letërsi utilitare, nuk kishte nevojë as për tautologji. Përballë një qeni të zvetnuar nga koha dhe etapat historike që kishte kaluar, ai duhej ta ndërtonte të ardhmen e tij. Mund ta mendojmë një letërsi e tipit të Naimit, që në kontekstin kohor ka qenë ngjallje e ndjenjave kombëtare, totalisht në frymën e romantizmit, apo e De Radës ku ideali i lirisë triumfon mbi atë të dashurisë dhe një letërsi e tipit të Fishtës, Konicës, Nolit dhe e ndonjë tjetri që megjithatë e panë artistikisht realitetin dhe nuk iu shmangën atij. Njeriu i tyre nuk është qëndra e botës, as e shoqërisë, ai duhet të çajë përpara duke përmbushur nevojat intelektuale e shpirtërore dhe vetëm si i tillë do ta arrijë njohjen, që mund ta themi është njëri nga synimet e njeriut si qenie racionale. Këtu nuk mohohet edhe përfshirja e intuitës.

Këtë e ka kuptuar me kohë poeti ynë: intuita dhe imagjinata njeriëzore dhe konceptimi i sendit (reales) dhe idesë (abstraktes) shfaqen të parat në eterin universal dhe në plotni me gërshtimin me të bukurin arrihet arti, artistikja dhe përfundimisht është letërsia që përmes gjuhës e zotëron kumtin e tyre.

Teoricieni dhe dramaturgu anglez Ben Jonson shkruan se “Konceptet e mendjes janë piktura të gjërave dhe gjuha është interpretuesi i pikturave”. (Dado, 2008, f. 55).

Vepra e Fishtës ka një shtrirje gjeografike të ndryshme. *Epika, merret me malin shqiptar e banorët e saj, dramatika paraqet një gjegragi jo shqiptare (pavarësisht se me rezonancë), lirika përgjithësisht prezantohet si një gjini pa gjeografi të caktuar. Vepra satirike ka një shtrirje të përcaktuar. Në të gjallon qyteti shqiptar me të gjitha shtresat sociale, qyteti bashkëkohor shqiptar i Fishtës rrethohet dy prej tyre siç janë Shkodra dhe pjesërisht Tirana (Fishta, Vepra 7, 2012, f. 416). Ky kostatim i bërë nga studiuesi Stefan Çapaliku, mund të kuptohet nëse vërtet kemi parasysh se epi, *Lahuta e Malcis*, ka një përshkrim të atillë që më shumë i ngjason legjendave dhe një prekje në Ciklin e Kreshnikëve, që karakterizohet si Cikli i Veriut, rrjedhimisht i maleve që për autorin ishin të pashkëputura*

nga ndërvoja e tij. Drama ka si subjekte elementë biblike, pjesë të Dhjatës së Vjetër e të Re, por edhe përshtaje e përkthime nga dramaturgërt klasikë evropianë, ku vërehet ndikimi i Moliërit. Megjithatë nënteksti por edhe interteksti ishte i qartë që ato imazhe, skena, ide dhe mesazhe, iu drejtohen lexuesve shqiptar dhe duhet të asociojnë me realitetin shqiptar. Lirika, e cila kap koncepte universale nuk mund të ketë përcaktim përveç shpërfaqej emotive dhe ndezjes së ndienjave shpirtërore me të bukurën dhe madhështinë e vargut. Satira, e cila sikundër u munduam ta sqarojmë i dedikohet ambientin qytetar. Në qytet ku potencialisht grumbullohet elita e vendit, aty duhet të godasë kritika.

Së këndejmi, nëse i rikthehemi edhe njëherë asaj që shtjelluam, mund të nënvizojmë se arritjen më të lartë, sipas vlerësimit tim (që sidoqoftë mbetet relativ), Fishta e ka pasur me satirën. Nëse gjinitë tjera letrare kanë të bëjnë me botëkuptime që variojnë në ambientin njerëzor, satira ka të bëjë me sedren njerëzore. Nëse lirika ndez shpirtin dhe ngacmon ndienjat emocionale në kërkim të katarsit, satira ngacmon sedrën, krenarinë dhe aktivizon arsyen.

Nëse, konkretisht të Fishta mund të gjejmë ngjyra të njëtrajtshme në satirën e tij, pra hipotetifikisht vetëm ngjyrë të zezë, nuk kemi arritur ta kuptojmë. Sepse autori ynë e ka një bindje se nëse e dimë problemin, atëherë ne do ta kemi edhe zgjidhjen, pra nëse arrijmë ta dekonstruojmë problemin, do të arrijmë ta konstruktojmë të ardhmen të ndërtoar në bazamente të shëndosha. Mendoj se ky ka qenë edhe qëllim jetik i autorit që përmes ngacmimit, ta ngjallë refleksionin shoqëror shqiptar. *Me satirën e vet politike, Fishta është opozitari i përjetshëm i të gjitha sistemeve, ai është armik i qeverive, parlamenteve dhe i politikave për sa kohë ato nuk kanë mundësi reale të jenë të ndershem* (Fishta, Vepra 8, 2012, f. 211).

Vlerësime të tjerëve për Gjergj Fishtën

Shumë personalitete janë marrë me studimin e Fishtës, e disa që kanë jetuar krah tij, kanë dhënë komente të ndryshme rreth figurës dhe veprës së tij. Vlerësimet e tyre i pamë të

rëndësishme të ishin pjesë e këtij punimi, jo për përbashkësi mendimesh, por pikërisht për të kundërtën: për diversitet mendimesh. Fishta nuk ka nevojë për ngritje të figurës së tij, ai ka nevojë vetëm ta trajtojme më dinjitet, dhe sa më realisht, sepse figura e tij është e ndritur dhe e ngritur mbi punën dhe veprimtarinë e tij shumëdimensionale në të gjitha porët e jetës. Kemi përzgjedhur disa personalitete të nderuara dhe të dëshmuar në studime alabnologjike, në krijimtari e veprimtari letrare e shoqërore.

“Kush dënon Fishtën, don t’asgjasojë frymën e Lidhjes së Prizrenit, mohon idenë qenësore të Rilindjes Shqiptare. Kush don me ia vorrue veprën në humnerë të harresës, kapërdinë faktorët historikë e gjeografikë qi përmbajnë arsye qenjeje së një Shqipnije shqiptare” (Koliqi, 1997, f. 59) - Ernest Koliqi

“Atë Fishta, kjo zheni e rrajsosun në tokën amtare të popullit shqiptar, që për shkak të njoftimit të kthjellë të tij mbi literaturën e popujve klasikë e të jetës shpirtnore të kombeve të tanishme të Europës, u hap deri ndër majet ma te naltat e kulturës së përgjithë” (Duka-Gjini, 1992, f. 288) – Norbert Jokl

“Populli shqiptar pat nafakë të madhe fort e krejt të jazhtzakonshme, çka popujve tjerë u ra hise vetëm mbas qinda vjetësh të lavrimit letrar, pat, due të them, të madhin e të lartin e të gjithve, atë që të pështetun krejtsisht në popull e vetëm në gjuhën e tij, që me vjerrsha të veta, ndezi flakë zemrat, pat genin poetik të vetin , në atë Gjergj Fishtën” (Duka-Gjini, 1992, f. 288) – Maximilian Lambertz

“Me Fishtën nxente fill zhvillimi i gjuhës së shkrueme shqipe, tue u nisë drejtpërdrejt nga bazat e të folmes popullore, Përvoja dhe trashëgimi i Fishtës po në këtë drejtim asht gur themeluer i gjuhës letrare shqipe pa përjashtim rrymash. Tue përfshi edhe ata shkrimtarë, njosa dhe shijuesa të thellë të letërsisë moderne perendimore” (Duka-Gjini, 1992) (Duka-Gjini, 1992, f. 257) - Martin Camaj

“Fishta zë kryet e vendit në poezinë shqipe” (Duka-Gjini, 1992, f. 265) – Mitrush Kuteli

“F.Konica, F.Noli dhe Fishta janë fytyrat më të mëdha të Shqipërisë në fushën e kulturës” (Duka-Gjini, 1992, f. 271) – Aurel Plasari

“Fishta – Poeti i Madh i popullit të shquar shqiptar” (EJL, 2008, f. 68) – Faik Konica

“Patër Fishta me veprat e tij në poezi e në prozë arriti të kurorëzohej me dafinë si më i madhi poet kombëtar, ai është tharmi i poezisë popullore shqiptare dhe më i kulluari shkrimtar i Arbërisë.” (EJL, 2008, f. 69). – Karl Gurakuqi

“Patër Fishta njihët si poeti më popullor i shqiptarëve, si poeti më i përzemërt i këtij populli...Si këtë kemi edhe një të madh tjetër: Rabindranath Tagora “ (EJL, 2008, f. 68) – Gabriele d’Anunzio.

“I rrënjosur krejtësisht në popullin e vet, Fishta ka dashur të përgjonte si flasin burrat e gratë e maleve. Ka marrë prej tyre mënyrat e nëmëve, të mallkimeve e të urimeve dhe çdo gjë e ka shkrirë me mjeshtëri në poezinë e veta” (EJL, 2008, f. 68) – Erëin Stranik.

Përfundim

Gjatë këtij punimi, është bërë përpjke jo për të hedhur dritë mbi Figurën e ndritshmë të Fishtës, por për të synuar të depërtohet në ndonjë skutë të krijimtarisë komplekse dhe voluminoze të këtij autori. Subjekti ynë, i orientuar në veprat satirike, është trajtuar në rrafshin letrar të pa shkëputur nga konteksti shoqëror, ku edhe mendoj se kjo krijimtari ka funksionuar. Duke qenë i vetëdijshëm se rëndësia e këryre veprave është e madhe dhe shtrija e tyre këmbëngulëse ne kohë, kërkohej referime në studiuesit e tjerë për të arritur te qëllimi i vetëm i kësaj teme, analiza e mirëfilltë letrare e këtyre veprave.

Autori, duke qenë i ndaluar një kohë të gjatë, nuk e ka humbur aktualitetin sepse pesha e vargut të tij dhe magjia e fjalës poetike e kanë përjetësuar. Ndonjëherë me parashikim orakulli a Kasandre ai duket sikur të ketë pasu vegim mbi të ardhmen. Natyrisht se parashimi i tij ka lindur mbi studiumin rrënjësor që ai ia ka bërë substancës shqiptare. Brenga e tij për moskëndellje ka çuar te gjykimi i tij se shqiptarët janë armiqtë e vetëvetes dhe për sa kohë nuk mund të krijojnë një elitë të pastër e të pakorruptuar, nuk do ta arrijnë përparimin. Fishta si mohues i kombit? Asnjëherë! Fishta i drejtohet “botës” e “shekullit mbarë” se nuk është shqiptarë, vetëm duke pasur parasysh kushtet reale politike e shoqërore që ekzistonin në vend. Shqiptari i Fishtë ka qenë alriust, hero, luftarak por mbi të gjitha i ndershëm e besnik. Shqiptari tjetër i Fishtës, ai i lig, hajdut e injorant, por që ndinëse në minorancë në numër sepse ishte një grup i vogël, por fatkeqësisht ishte “ajka e shoqërisë”, pra ajo që do ta drejtonte, qeveria e parlamenti. Këta dy shqiptarë, i epikës dhe satirikës, konkurrojnë me njëri-tjetrin pambarimisht. Konkurrojnë në qenien e Fishtës. Janë dy “krijesa” që autori i ka konceptuar mirë dhe janë arbitrarisht antagonistë të njëri-tjetrit. Fishta pra është shqiptari i kohës: i kohës së shqiptarit luftarak. Shqiptarin e satirës së tij, *zhelan e sallahan, kusar dhe mikrrob*, e ka përjashtur nga habitati i tij, në të kundërtën Fishta nuk bën më pjesë në atë kombësi, në kuptimin social-politik.

Fishta i ka rënë mohit të keqës dhe asnjherë kombit. Sa herë janë bërë gabime me përmasa kombëtare, në emër të kombit e patriotizmit?! Shpesh. Edhe sot, elita politike nuk përton t’ia atribojë patriotizmit dhe kujdestarisë ndaj atdheut secilin veprim të saj. Fishta e ka vërejtur se fjalët komb e atdhe po shndërroheshin në kamuflim të fenomeneve negative dhe se kjo elitë politike po e përdorte patriotizmin si maskën sentimentale në fytyrën e saj, për ta fshehur ligësinë. Satirik kanë qenë edhe Konica, Noli e Ali Asllani. Dhe për çudi, secili është aktual dhe shumë fenomene që ndodhin sot, që lidhen me politikën në veçanti, kanë ngjashmëri me shkrimet e tyre. Pra vijmë në përfundim se vërtet satira prek sedrën e njeriut dhe thumbi satirik është ngacmin për ta kthyer vetëdijen dhe realitetin.

Qëllimet e Fishtës kanë qenë thumbimet me pretendimin se kjo do ta aktivizojë popullin shqiptar dhe shtresën elitare rreth punës për të mirën e përgjithshme. Anzat – instekte thumbuese dhe Parnasi – mali i zanave, forca që çuditrisht nuk shkojnë shumë me njëra –tjetrën, janë dëshmia se qëllim i Fishtës ka qenë që thumbimi të vijë nga Parnasi, sikur të themi në botëkuptimin religjioz, nga *parajsa*. Zanat janë dërgeset e anzave, që mbase me përkujdesin engjëllor do ta preknin ndërgjegjen shqiptare. Në anën tjetër *Gomari e Visku i Babatasit*, e metamorfojnë njeriun në gomar, siç metamorfon Gregor Samsa i Kafkës në brumbull. Vetëm një metamorfozë mund ta bëjë një qeni të jetë e denjë të jetojë në atë mbretëri të veseve, injorancës dhe sharlatanizmit. Kjo është një zgjidhje origjinale që aurori ia bën personazhit të tij, dhe për të treguar që gjithçka që po bëhëj ishte gomarçe, ai e shndërron në gomar, sipas mallkimit të zanave.

Sa u takon hipotezave që kemi ngritur që në fillim mund të themi se jemi mundur që të njëjtat të vërtetohen.

a) Hipoeza kryerore që korrespondon me vlerën artistike të veprave satirike të Fishtës, vlerë të cilën u munduam ta nxjerrim në pah duke e zbërthyer si nga forma ashtu edhe nga përmbajtja, me gjithë koloritin e saj. Andaj konstatojmë se vlera e këtyre veprave është e përmasave botërore dhe jo vetëm brenda korinazave të letërsisë shqipe dhe veprave të autorit. Kjo për faktin se këto vepra kapin edhe koncepte universale përveç atyre lokale apo thënë më mirë Fishta ka mëtuar të depërtojë edhe më gjerë sesa rrethi i tij dhe shoqëria shqiptare.

b) Hipoteza speciale që korrespondonte me analizën e mitit dhe traditës në veprat satirike të Fishtës. Natyrisht se miti dhe tradita zënë vend në epik e autorit, si është *Lahuta e Malcis* dhe në lirikën e tij por kjo gjë nuk mbetet mangut aspak as në satirë. Vetë Parnasi është mit, ashtu si janë zanat, hyjnitë, apo çdo forcë tjetër e mbinatyrshtë që e prek shtratin ku shtrihen legjendat e kreshnikët, pra të një tradite më të hershme letrare që ka mbretëruar në mesin tonë. Autori i mishëruar në këto mite nuk iu ka ikur trajtimit të tyre duke i integruar në një krijim modern letrar siç janë veprat satirike si Anzat e Parnasit, Gomari e Visku i Babatasit, Nikolejda etj.

Së këndejmi, Figurat si Fishta, duhet të studiohen në vazhdimësi, sepse letrat e tij kanë vazhdimësi, krijimtaria e tij ka shtrirje, ka kolorit, ka estetikë, ka një radios të gjerë të ideve dhenjë gamë të madhe të problematikave që kanë të bëjnë kryekëput me qenien shqiptare.

Bibliografia

- Fishta, Gjergj. (1997), *Satirika, Rilindja*, Prishtinë.
- Fishta, Gjergj. (2012), *Vepra 7, Botimet Fishta*, Lezhë.
- Fishta, Gjergj. (2012), *Vepra 8, Botimet Fishta*, Lezhë.
- Duka- Gjini, Pal. (1992) *Gjergj Fishta – Jeta dhe vepra*, Provenenca Françeskane Shqiptare.
- Fishta, Gjergj. (1990), *Anzat e Parnasit, ASHAK*, Prishtinë.
- Hamiti, Sabri. (2002), *Letërsia moderne, Konica*, Prishtinë.
- Vinca, Agim . (2005), *Alternativa letrare shqiptare, Shkupi*, Shkup.
- Koliqi, Ernest. (1997), *Fishta interpret i shpirtit shqiptar, Kuvendi Françeskan*, Gjakovë.
- Plasari, Aurel. (1996), *Moderniteti i një satire klasike, Hylli i Dritës*, Tiranë.
- Çapaliku, Stefan. (1996), *Poetika e satirës fishtiane, Hylli i Dritës*, Tiranë.
- Çefa, Kolec. (1996). *Vepra Gomari e Visku i babatasit dhe personazhet e saj, Hylli i Dritës*.
- Vata, Roven. (2013), *Miti i malit në letërsinë shqipe, Naimi*, Tiranë.
- Qendra e Studimeve Albanologjike. (2008), *Studime për autorë të ndaluar*, Tiranë.
- Hoxha – Beqiri, Besa. (2016), *Një histori letërsie e ndaluar, Naimi*, Tiranë.
- Solar, Milivoj. (1978), *Teoria e letërsisë, Rilindja*, Prishtinë.
- Elsie, Robert. (1997), *Historia e letërsisë shqipe, Dukagjini*, Pejë.
- Universiteti i EJL. (2008), *Gjergj Fishta figurë madhore e letërsisë sonë*, Tetovë.
- Toska, Gegë. (1942), *Gomari i Babatasit, shtypshkronja At Gjergj Fishta*, Shkodër.
- Fishta, Gjergj. (1942), *Estetikë dhe Kritikë, Hylli i Dritës*, Shkodër.
- Lloshi, Xhevat. (2005), *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Albas, Tiranë.
- Zheji, Gjergj, Xhafka, Natasha. (2001), *Fjalori enciklopedik letrar*, Libri Shkollor, Tiranë.
- Rugova, Ibrahim. (1981), *Strategjia e kuptimit, Rilindja*, Prishtinë.

Çobani, Tonin. (2012), *Lahuta e Malcic – Ngjizja mitologjike dhe fjalori i figurave mitologjike*, Botimet Fishta, Tiranë.

Dado, Floresha. (2008), *Fishta teoricieni i fjalës artistike, atrist i fjalës shqipe*, Universitreti EJL, Tetovë.

DEKLARATA E AUTORIT

Unë, Arbër Malota, student në Fakultetin e Gjuhëve, Kulturave dhe Komunikimit në Universitetin e Europës Juglindore - Tetovë, deklaroj se jam autor i punimit dhe mbaj përgjegjësi për origjinalitetin e të njëjtit.

Arbër Malota

Lektoroi:
